

Recensioner

Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning.

Stellan Dahlgren & Anders Florén

Studentlitteratur / Lund 1996. 323 s.

UNDER DE SENASTE ÅREN har allt fler böcker avsedda för utbildningen i teori och metod publicerats på svenska, i något fall i översättning men också skrivna direkt av svenska historiker. För några år sedan kom Arne Jarrick och Johan Söderberg med sin *Praktisk historieteori*. Mer direkt fokuserad på förklaringsproblematiken är Anders Berges *Att begripa det förflutna*. Den här aktuella boken av Stellan Dahlgren och Anders Florén har dock en vidare ambition än dessa två böcker och försöker ge en allmän bild av historieämnets teori och metod. Den är närmast avsedd för undervisningen på grundstudiernas tredje termin och har det deklarerade syftet att underlätta författandet av seminarieuppsatser på denna nivå. Boken kan närmast jämföras med Rolf Torstendahls klassiska bok *Introduktion till historieforskningen* från 1966, en jämförelse som den inbjuder till genom valet av undertitel. Under de trettio år som gått sedan dess har svensk historieforskning förändrats inte minst genom att kraven på teoretisk medvetenhet har ställts allt högre. Det har dock dröjt länge innan någon försökt precisera vad denna förändring har inneburit för studiet av historien. Inte minst ur det perspektivet är Floréns och Dahlgrens bok av stort intresse.

Författarna försöker ge en så vitt möjligt heltäckande diskussion av ämnet. De börjar med att diskutera vad vetenskap är. De lägger här främst vikt vid att vetenskapen skall vara nyskapande och kunna kommuniceras. Den öppna argumenteringen och diskussionen blir därmed central. Författarna fortsätter med att diskutera historiens särställning som vetenskap och går därefter över till olika sätt

att ställa frågor och hur dessa kan legitimeras. I anslutning till sådana frågor som är teoretiskt relevanta följer en utförlig diskussion av olika teorier, uppdelade på avsnitt om samhället som tillstånd, om historisk förändring och om aktörsperspektivet. Slutligen tas teorier som är aktuella för frågor som legitimeras utifrån sin existentiella relevans upp till behandling. Dessa visar sig innefatta bland annat mentalitets- och kulturhistoria. Detta kan verka något överraskande. Behövs inte mentalitets- och kulturhistoria för att de bibringar teoretiskt relevanta insikter om både förflutna samhällets struktur och deras förändring? Och kan inte diskussioner om förhållandet mellan struktur och aktör sägas vara existentiellt relevanta? Därefter ägnas två kapitel åt metoder och källmaterial och slutligen diskuteras historikerns förklaringsarbete. Diskussionen är genomgående initierad, mångsidig, kritisk och intelligent. Naturligtvis kan man diskutera tyngdpunkterna. Till exempel kunde jag tänka mig mer om teorier som rör kultur och språk, eller en mer omfattande diskussion av historias samhälleliga användning, men detta är lite småaktiga synpunkter på en bok som kännetecknas av stor bredd och mångfald.

Floréns och Dahlgrens grundläggande syn på historieämnet visar hur mycket som har hänt under de senaste decennierna. Enligt deras uppfattning kan historikern inte nöja sig med att redovisa det förflutnas händelser utan dessa måste också sättas in i ett av historikern skapat meningssammanhang. Författarna kallar sin syn konstruktivistisk, men det får i detta sammanhang inte tolkas som att de ansluter sig till ett postmodernt program som förnekar att det finns en verklighet mot vilken vi kan jämföra våra berättelser om det förflutna. Tvärtom understryker de att vi kan nå empirisk kunskap om det förflutna. Detta är dock inte tillräckligt för historievetenskapen, vi måste också sätta in det förflutnas händelser i ett sammanhang. I linje med detta får också källkritiken en jämförelsevis undanskjutet plats. Den är nödvändig för att granska mate-

RECENSIONER

rialet, men teoretisk reflektion ses som mer grundläggande. Teorierna är dock inget självändamål utan bör ses som instrument i historikerns arbete med att begripliggöra det förflutna. Så här allmänt formulerat skulle jag tro att det råder relativt samförstånd bland de flesta svenska historiker (?), men det är intressant att nu se detta tydligt formulerat i ett undervisningsmaterial.

Boken är en utomordentlig introduktion till historieämnet av idag och själv har jag läst den med stort intresse både för att få reda på författarnas syn på ämnet men också som repetitionskurs i historieteori. Emellertid kan uppläggningsen tänkas ge vissa svårigheter när den läses av studenter som inte på förhand känner till de teorier och författare som diskuteras. Samma teoretiska tradition kan behandlas i flera olika sammanhang och ges inte en samlad diskussion. Det kan göra överblickningen svår. Lärdomen leder också till att väldigt många olika namn och begrepp dyker upp på sidorna för att ofta få en mycket kort diskussion. För studenter som på förhand kanske inte ens vet vem Max Weber var kan detta bli väl tung kost. Dispositionen leder också till upprepningar eller till hänvisningar framåt eller bakåt i boken. Tyvärr anges det sällan vilken sida hänvisningen sker till. Avsaknaden av ett sakregister är en stor brist. Dessa brister gör boken onödigt svår att använda. Vad som talar för bokens uppläggning är att den så vitt möjligt följer den forskningsprocess som studenterna själva skall ge sig ut i.

Florén och Dahlgren har åstadkommit ett imponerande arbete på en hög intellektuell nivå. Boken kan användas på flera sätt, som en källa till kunskap om aktuella synsätt på teoretiska problem bland svenska historiker, som en repetitionskurs i moderna teorier, som en kritisk reflektion över dessa teoriers begränsningar och möjligheter, men givetvis också för sitt deklarerade syfte som lärobok i grundutbildningen.

Lars Edgren

Getica; Om goternas ursprung och bedrifter.

Jordanes. Översättning av Andreas Nordin

Atlantis, Lund 1997. 263 sidor.

DEN FÖRTRÄFFLIGA SERIEN 'Atlantis väljer ur världslitteraturen' har här valt att låta en kort och knaggligt skriven krönika på vulgärlatin göra sällskap med tidigare översatta storheter som Montaigne, Douwes Dekker och Anna Komnena. Detta provocerar oundvikligen frågan om vad som konstituerar 'världslitteratur'. I motsats till suggestiva pseudohistoriska verk som de isländska sagorna kan Jordanes' krönika från 551 väl inte med bästa vilja kallas för levande litteratur eller klassiker. Mången har säkerligen stött på författarens namn i al-lehanda sekundärarbeten, i egenskap av opålitligt vittnesbörd om Skandinaviens forntida geografi, Attila, balter och amaler. Få är de - utanför en smalnande krets av latinkunniga medeltidshistoriker - som faktiskt tagit del av Getican. Detta trots att en första svensk översättning såg dagens ljus så tidigt som 1719, genom göticisten Johan Peringskiölds försorg. Denna utgåva har idag bara lärdomshistoriskt intresse, och senare har endast enskilda citat, främst rörande uppgifter om Skandinavien, översatts.

Vad kan då motivera en modern skandinavisk läsare att fördjupa sig i Getican? Det historiografiska eller lärdomshistoriska perspektivet är ett avgjort skäl. I Sverige har patriotisk retorik sökt sin näring i Jordanes' dunkla passager alltsedan Nicolaus Ragvaldis tal vid Basilkonciliet 1434. Mycket av den yverborna jargong som hemsökt svensk historieskrivning genom seklerna, delvis in i vår egen tid, kan inte rätt förstås utan kännedom om Geticans innehåll.

Ett minst lika tungt vägande skäl ligger i verkets roll som kvarleva i sig. Vad vi har framför oss är faktiskt rätt anmärkningsvärt: för första gången beskrivs ett germanfolks historia i en krönika avfattad av en medlem av samma folk. Jordanes står med en fot i den klassiskt lärda, "civiliserade" världen, och med

den andra i stamtradition och folksaga. Hans förblandning av goter och geter-skyter, med därtill följande fantasier om deras affärer med egypter, perser och makedonier, ger fascinerande inblickar i den intellektuella och geografiska horisont som kunde vidlåda en klassiskt bildad människa i det oroliga 500-talets Medelhavs värld. Å andra sidan ger hans muntert groteska folksagor om t.ex. hunnernas uppkomst ur samvaron mellan troll och häxor en drastisk bild av tidiga folkliga uppfattningar av rasdrag. Mycket av det som av senare historieskrivning ignoreras såsom groteska fantasier kan tvärtom ha betydande kulturhistoriskt intresse.

Frågan kvarstår om Jordanes kan användas som han traditionellt använts - som en i-brist-på-bättre-mässig källa till faktisk kunskap om det barbariska Europas historia före och under folkvandringstid. Genom sin unika karaktär har Getican format ett sorts paradigm för studier om goternas historia till denna dag, ett paradigm som även mycket kritiskt anlagda forskare kanhända omedvetet anfäktats av. Enstaka nyare historiker, som Peter Heather, har sökt bryta paradigmat och pekat på hur Jordanes' beskrivning av goternas marschrukt och deras ponerade uppdelning i öst- och västgoter är grovt missledande och överförenklad; det skulle snarare rört sig om ett stort antal grupper med skiftande etnisk sammansättning, vilka benämnts som "goter". Arkeologin har kunnat bekräfta delar av Geticans vandringssmyt - marschen från norra Polen till Sydryssland - och avliva andra delar därav - goternas stambildning i seklerna kring Kr.f. betingades definitivt inte av någon omfattande invandring från Skandinavien (möjligen förekom en mycket begränsad sådan). Faktum kvarstår likväl att författaren hade tillgång till nu förlorade källor, och för dramatiska händelser som slaget vid Catalauniska fälten är han vår enda utförliga källa. Jämförelser med senare skandinaviskt, tyskt och anglosaxiskt sagostoff ger också viktiga vinkar om episka traditioners utveckling.

Att översätta Jordanes har helt visst varit en

problematisks uppgift. Det språk som författaren för ger viktiga inblickar i det vulgärlatin som hunnit utvecklas på 500-talet, men lämpar sig inte direkt för överföring till lättflytande svensk prosa. Likväl har Andreas Nordin gjort sitt bästa, vilket inte är lite. Den latinska texten och översättningen - vilka löper parallellt - följs av 42 sidor informativa och faktarika noter, släkttabeller och karta. Noterna rör mestadels geografiska namn och biografiska data; man kunde eventuellt önskat en utförligare relatering till senare års arkeologiska och historiska forskningsresultat. Men detta är endast en mindre anmärkning på en ytterst värdefull utgåva. Oavsett hur pålitliga Jordanes' dunkla uppgifter om Skandinavien är, utgör verket en icke oväsentlig del av det nordiska lärdomshistoriska arvet.

Hans Hägerdal

Den svärfångade individen. Självsyn hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa.

Aron Gurevitj

Ordfront 1997. 281 s.

I ALLMÄNHET BRUKAR renässansen utpekats som det skede då individen sakta med säkert började lösgöra sig ur en anonym människomassa, stiga fram i ensamt majestät och självmedvetet hävda sin egenart, sitt unika jag. Aron Gurevitj har i sin bok *Den svärfångade individen. Självsyn hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa*, tagit upp denna vanliga föreställning för närmare granskning. I elva kapitel ställer han frågor om huruvida det fanns ett individbegrepp på medeltiden, och vad det i så fall innebar. Var den medeltida människan annorlunda än vi? Hur uppfattade hon sig själv? Vad innebar individualitet på medeltiden? Fanns det några möjligheter att skildra individen överhuvudtaget? Såg man individen som unik och speciell, eller ingick den enskilda människan främst i ett anonymt

kollektiv? Det är frågor som diskuteras och till en del besvaras.

Aron Gurevitj ifrågasätter den gängse bilden av individbegreppets uppkomst, där framväxten av de västeuropeiska städerna med dess ekonomiska och sociala relationer, samt "protestantismens anda" brukar anges som förklaringar till ett ökat intresse för den individuella människan. Ett intresse som fördjupades under upplysningen, för att nå sin kulmen under den industriella revolutionen. Var inte de förändrade materiella villkoren och de nya etiska och religiösa förebilderna i själva verket olika uttryck för en speciell sorts personlighet, som lämnat "klan- eller ättvarelse" bakom sig och frigjort sig från dess begränsningar? Studiet av germanska och i synnerhet skandinaviska källor pekar i den riktningen, konstaterar Gurevitj. Individens i det hedniska Nordeuropa var inte alls uppslukad av sin gruppstillhörighet. Även sådant som tidig bebyggelsestruktur visar att germaner och skandinaver föredrog att bo åtskilda, utspridda här och där, i stället för i en tät by- eller stadsgemenskap som var vanlig i exempelvis romarriket.

Gurevitj polemiserar mot de studier av den medeltida kulturen som bygger på källor från enbart två eller tre länder. Ett närmare studium av de rika skandinaviska källorna kan ge en mer fullständig och balanserad bild i synen på individen i medeltidens Europa. Utvecklingen i Västeuropa och Östeuropa är dessutom mycket olika, och Rysslands historia, menar Gurevitj, kan egentligen bara indelas i historisk och modern tid. Därför går det inte att göra någon direkt jämförelse mellan den västeuropeiska och den ryska medeltidskulturen. Det är den västeuropeiska kulturen han velat fånga i detta arbete.

Gurevitj börjar sin upptäcktsfärd i medeltidens mentala landskap i de isländska sagorna. I bokens mest omfattande kapitel analyserar han de fornnordiska hjälterna, och hur man under ytan av knappa ordvändningar och karg tystnad plötsligt, i en enstaka handling eller dräpande formulering kan skymta den

enskilda människan och hennes känslor. Gurevitj fastslår att man kan urskilja hur individen till en början förefaller ha varit helt underordnad sin ätt och sociala grupp, men efterhand fick en mer distinkt och särskild identitet. Man kan skönja ett växelspel mellan grupprincipen och individprincipen. Att familjens eller ättens värderingar aldrig ifrågasattes utesluter inte att individers personliga initiativ och självmedvetenhet också kunde utvecklas, menar Aron Gurevitj.

Efter en djupdykning i de isländska sagornas persongalleri, får vi sedan stifta bekantskap med utvecklingen av personlighetsbegreppet, synen på individen i medeltida självbiografier och predikningar, hos berömdheter som Abélard, Dante och Petrarca likaväl som hos mindre kända skribenter. Gurevitj framhåller att utvecklingen mot ett modernt individbegrepp ingalunda varit linjär. Ibland har processen stannat upp, och även gått tillbaka. Det verkar som om människor mer allmänt började upptäcka sin unika individualitet under 1100- och 1200-talen, men det är möjligt att bristen på källor från tidigare århundraden också kan vilseleda oss. Och det är ett faktum att Augustinus *Bekännelser* från själva tröskeln till medeltiden är det verk som mest ingående avslöjar en individs inre värld och medvetenhet om sig själv, poängterar Gurevitj. Till skillnad mot den fokusering av ödet som var vanlig under antiken förklarade Augustinus: "Jag, inte ödet och inte djävulen." Människojaget omtolkades och började uppfattas som en kombination av något begävat med medvetenhet och vilja å ena sidan, och en personlighet med förmåga att resonera logiskt och uppleva känslor å den andra.

Gurevitj framhåller de många motstridiga dragen i det framväxande medvetandet om individen. Samtidigt som den enskildes ansvar för sitt liv och sina gärningar inpräntades av kyrkans män inför Yttersta domen, kan man i de västerländska språken urskilja vilket segt motstånd som mötte alla ord som betecknar personlighet, individualitet och karaktär. Det dröjde länge innan de började användas

allmänt. Först efter reformationen blev ord med prefixen "själv" och "jag", som refererar till individens självuppfattning och jagmedvetande, vanliga. Att människor på 1100-talet ändå var medvetna om att det fanns ett unikt jag att upptäcka hos varje människa, illustreras träffande av den gravinskrift som finns över Pierre Abélard: "Här vilar Perre Abélard. Endast han själv skulle kunna säga vem han var." (*Petrus hic iacet Abailardus. Huic soli patuit scibile, quidquid erat.*)

Aron Gurevitj har skrivit en intressant och läsvärd bok som ifrågasätter gamla "sanningar" om individen kontra kollektivet. Han visar komplexiteten i utvecklingen, och lyfter också fram olika epokers skiftande uppfattning av vad individualitet är. Medeltidens individ är en föregångare till vår tids, men är samtidigt annorlunda. För att förstå en medeltida människa måste vi utforska hans eller hennes egenheter, sociala relationer och unika situation, avslutar Aron Gurevitj.

Det jag saknat i Gurevitjs arbete är kvinnorna! I analysen av de isländska sagornas gestalter skymtar några kvinnor snabbt förbi, men de ägnas inte många ord. Och då Gurevitj försöker tränga in i Abélards personlighet nämns naturligtvis även Héloïse, och Gurevitj konstaterar att liksom Abélard, var också Héloïse en unik personlighet, som dessutom uttryckte sina känslor betydligt mera öppet och omedelbart än Abélard i brev. Varför har då inte hennes individualitet mer djupgående analyserats? Utöver Héloïse, finns åtskilliga andra kvinnor vars efterlämnade texter kunnat erbjuda ett spännande stoff när man är på spaning efter individen. Till exempel Hildegard av Bingen, klostergrundare, abbedissa, tonsättare och författare till medicinska och naturvetenskapliga verk. Hennes originella musikaliska kompositioner kan verkligen ses som ett uttryck för stor individualitet! Eller Christine de Pisan, en mycket intressant författare som skrev för brödfödan och som kring sekelskiftet 1400 var inblandad i en literär fejd om kvinnosynen i Jean de Meuns populära *Le Roman de la Rose*. Och varför inte

Heliga Birgitta? Utelämnandet av kvinnor i *Den svärfångade individen* ter sig än mer oväntat med tanke på bokens upptakt: Gurevitj inleder sitt arbete med en betraktelse över bilder som illustrerar abbedissan Herrads av Landsberg *Hortus deliciarum* (Vällustens trädgård), som föreställer nunnor från hennes kloster. En av de bilderna utgör dessutom bokens omslagsillustration. Men trots denna invändning, är *Den svärfångade individen* en mycket intresseväckande bok, som på ett nyanserat sätt ifrågasätter, komplicerar och diskuterar medeltidens människosyn och individbegrepp.

Eva Helen Ulvros

Förlorarnas historia. Katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina.

Magnus Nyman

Uppsala 1997 (365 s.)

DET ÄR ETT OFTA upprepat faktum att "segrarna skriver historien". Längre skildrades den nationella historien utifrån detta perspektiv. Det faktiskt "segrande" beskrevs och legitimerades så att säga retroaktivt. Men under de senaste trettio åren har denna historiebild varit föremål för en revision. Sökarluset har riktats mot förfördelade, förtryckta eller bortglömda grupper i historien. Så har arbetarna, de fattiga och sjuka, kvinnorna, ungdomarna och de äldre, olika etniska minoriteter och andra marginaliserade grupper i samhället fått sin historia. Kort sagt: de tidigare osynliga har lyfts fram och getts ett ansikte.

I denna tradition ingår också idé- och lärdomshistorikern Magnus Nymans arbete om de svenska katolikerna under reformationsstidevarvet. Av förordet framgår att det är hans nyfikenhet och strävan att finna de egna rötterna som drivit honom att skriva boken. Nyman är med andra ord katolik och hans syfte har varit att skildra 1500- och det tidiga

1600-talets historia utifrån de dåtida svenska katolikernas utgångspunkt. Han formulerar därvid följande tre teser: historieskrivningen om 1500-talet har i huvudsak dominerats av "segrarnas" perspektiv, förlorarnas, d.v.s. i detta fall de svenska katolikernas, historia har i stort sett negligerats och att det under senare år kommit nya intressanta forskningsrön som reviderat mycket av den traditionella bilden. Det är till denna forskning, vilken främst består av vissa engelska studier från 1970-talet och framåt samt av svenska arbeten inom hans eget ämne, idé- och lärdomshistoria, som han vill anknyta.

Mot den forskning på området som framkommit inom historia och kyrkohistoria är Nyman däremot starkt kritisk. Den präglas, menar han, av "segrarnas" perspektiv. Särskilt gäller detta den äldre kyrkohistoriska forskningen, där reformationens seger skildras i ett inskränkt nationellt och evolutionistiskt perspektiv, som en förnufts seger över en primitiv och vidskeplig religionsform. Även i nyare forskning återfinns, enligt Nyman, detta synsätt. Som exempel nämner han samlingsverket *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna* (1990) och journalisten Knut Carlqvists *Kung Erik av folket* (1996). I den sistnämnda talas det om "kolsvarta katoliker", "jesuitiska ränker," och "praktälskande papper". Att det sistnämnda verket är föga representativt för modern historisk forskning lämnar Nyman osagt. Han tar också upp den nya social- och mentalitetshistoriska forskningen, vars inriktning på folkets föreställningsvärld han menar vara ett steg i rätt riktning. Men i denna forskningstradition har man, enligt Nyman, inte tagit tillräcklig hänsyn till "de lärda idéernas och de fixerade trosföreställningarnas betydelse för människornas tro och handlande". Här framlägger Nyman samtidigt sin egen vetenskapssyn. Historien är, framhåller han, "i hög grad är en intellektuell historia", där "sökandet efter sanning och mening" är faktorer som kanske mer än något annat engagerat människor och påverkat deras livsvillkor, som skapat de stora kulturerna

och format den vardagliga utvecklingen.

Nymans bok är en välskriven, populärvetenskaplig skildring av de svenska katolikernas historia under reformationstidevarvet. Han bygger i första hand på tidigare forskning i ämnet och gör inte anspråk på att presentera några nya fakta. Det är perspektivet som är nytt. Han vill presentera en alternativ tolkning av reformationshistorien, en tolkning som samtidigt ligger i linje med det nutida Sveriges omgestaltning från en nationell enhetskultur till ett mångkulturellt samhälle. Hur lyckas han då realisera sin strävan efter en sådan grundlig omvärdering av 1500-talets svenska historia?

Nyman utgår från vissa premisser, vilka löper som en röd tråd genom boken. Den första – och här är han helt i linje med nyare forskning – är att reformationen var en långsam process och att det tog lång tid att få nordborna att överge sin katolska tro och föreställningsvärld. Den andra, vilken formuleras mera indirekt, är att det fanns en specifikt nordisk katolicism, som gick förlorad genom reformationen. Enligt Nyman innebar detta en förlust inte bara för den svenska kulturutvecklingen utan också för den katolska kyrkan som sådan. Katolicismen fick därmed en regional prägel och den katolska synen på stat, familj och individ kom att formas utifrån ett latinskt kulturkoncept, vilket, enligt Nyman, strider mot den katolska kyrkans strävan att inkulturera den kristna tron, att göra den inhemsk hos alla folk. En tredje premiss är att den historiska utvecklingen måste ses kontrafaktiskt. Man måste med andra ord beakta alternativa handlingsförlopp. I det här aktuella fallet gäller det reformationens slutliga seger, som ju var långtifrån självklar.

Boken består av tre kapitel. I det första kapitlet, vilket är kronologiskt uppbyggt, behandlar Nyman den politiska och religiösa omgestaltningen under 1500-talet. I de två följande kapitlen, vilka främst behandlar perioden runt 1600, preciserar han sina teser utifrån konkreta exempel. Vi möter här enskilda svenska katoliker, av vilka en del kom att åta-

las för högförräderi och avrättas medan andra levde i exil i det katolska utlandet. Vidare skildras de protestantiska kyrkomännens nitiska åtgärder mot kvardröjande katolska seder och bruk. Nymans huvudteser skulle kunna sammanfattas så att det fanns ett blomstrande katolskt religiöst liv i Sverige vid 1500-talets början, att befolkningens flertal inte önskade någon religionsförändring och i många fall gjorde aktivt motstånd mot de nya lärorna, att den religiösa omvandlingsprocessen gick mycket långsamt och i princip inte var slutförd förrän en bra bit in på 1600-talet och att det fortfarande vid detta århundrades början skulle ha varit möjligt att på kort tid återinföra katolskt kyrkoliv och återställa enheten med Rom. Dessa teser, vilka i och för sig varken är nya eller uppseendeväckande, underbygger Nyman med en faktaframställning som främst bygger på tidigare litteratur – även sådan som han inledningsvis tagit avstånd ifrån.

Man hade kanske kunnat vänta att Nyman skulle ha gjort ett stort nummer av de stora upproren. Dacke och andra oppositionsledare hänvisade ju uttryckligen till att Gustav Vasa låtit införa ”falska läror” i riket. Men Nyman är här mycket återhållsam. De religiösa anklagelsepunkterna i ”västgötherrarnas” manifest betecknar han rentav som överdrivna och tillspetsade. Enligt Nymans uppfattning hade nämligen reformationprocessen vid denna tid ännu inte på allvar satt igång. De beslut som fattats på mötena i Västerås, Örebro och Uppsala medförde, menar han, ingen förändring i tros läran. Nyman anser att en påvetrogen katolsk präst mycket väl skulle ha kunnat bejaka dessa beslut trots att de innebar en betydande försvagning av kyrkans ekonomiska och politiska makt och därtill stod i strid med den kanoniska lagens bestämmelser. Det motstånd som Nyman redovisar pekar emellertid i en annan riktning.

I centrum för Nymans intresse står den folkliga av den katolska kulten formade religiositeten, som han menar sig finna belägg för i katolska lekmäns och prästers rapporter och

brevväxling, i reformatorernas klagomål och i den teologiska debatten. Vidare hävdar han att Johan III:s katolicerande nya liturgi och hans strävan att återställa enheten med den katolska kyrkan vann en betydande anslutning. Genom grundandet av en av jesuiter ledd utbildningsanstalt i Stockholm, genom restaurationen av klosterväsendet och genom de många unga män från det svenska riket som vid denna tid sändes för studier till jesuitkollegier runt om i Europa skapades förutsättningar för en rekatolicering av landet. Enligt Nymans kontrafaktiska hypotes skulle Sverige mycket väl ha kunnat bli ett katolskt land igen, om Johan III lyckats i sina förhandlingar med Rom eller om Sigismund haft större framgångar på det militära fältet. Att utvecklingen blev en annan berodde, menar Nyman, på yttre politiska faktorer och på att hertig Karl och det lutherska prästerskapet vann ”propagandakriget” på hemmafronten.

Nymans bok är perspektivrik och tankeväckande. Men hans behandling av tidigare forskning är föga tillfredsställande. Även om större delen av den svenska reformationshistoriska forskningen utgår från ”segrarnas” perspektiv, så finns faktiskt också de katolska ”förlorarna” med i bilden. Men Nyman har dessutom, bortsett från en enstaka uppsats av Jarl Gallén från 1927, med tystnad förbigått de många bidrag rörande reformationstidevarvet och ”förlorarnas” historia som publicerades i den katolska kulturtidskriften *Credo* från 1920 och framåt. Läser man dem, får man en något mer nyanserad syn på Hjalmar Holmqvists och andra lutherskt präglade kyrkohistorikers uttalat polemiska och antikatolska skildringar. De katolska uppsatserna är nämligen skrivna i samma stil – fast med omvända förtecken. Här är det katolikerna som är hjältar medan reformatorerna framställs i en mindre god dager. Men även hos Nyman själv finner man ibland sådana polemiska vändningar. Att den bildstormning som följde i reformationens fotspår måste beklagas finns det väl ingen som bestrider. Men att, som Nyman gör, utifrån detta dra en skarp

gräns mellan katolskt och protestantiskt, där det katolska står för estetik och kultur och det lutherska för motsatsen, framstår efter den katolska kulturrevolution som följde efter det andra vatikankonciliet på 1960-talet inte längre övertygande. Den bildstormning som då gjorde sig gällande i den katolska världen och som även drabbade det efterreformatoriska katolska kulturarvet i de nordiska katolska kyrkorna står inte efter den som initierades av 1500-talets reformatorer. Motiveringen för raseringsverksamheten är på många punkter identisk.

Men Nymans bok innebär trots dessa invändningar ändå ett steg framåt i utforskningen av det svenska reformationstidevarvet. Den utgör ju dessutom, som författaren mycket tydligt påpekar, bara en första inventering och ett försök att förstå reformationen utifrån de katolska "förlorarnas" perspektiv. På så sätt fyller den en viktig funktion och kommer förhoppningsvis att stimulera till vidare forskning – och till att forskare inom de historiska disciplinerna uppmuntras att lyfta fram andra förlorargrupper i vår svenska historia och därmed bidra till att vidga horisonterna.

Yvonne Maria Werner

Kyrka och krona i sörländskt 1600-tal.

Magnus och Aare Mörner
Mariefred 1996. 162 s.

BOKEN TILLÄGNAS ALLMÄNHETEN såväl som historikern av facket och är en sammanställning av ett antal föredrag som hölls på symposiet "Kyrka och krona i sörländskt 1600-tal" (1995). Konceptet för boken är uttalat regionalt och lokalt – i fokus står 1600-talets Södermanland. Boken omfattar tre huvudkapitel. Kapitel ett innehåller fyra översiktsartiklar om Södermanland, det lokala rummet. I avsnitt två tecknas sedan fem enskilda personporträtt med anknytning till länet. Den avslutande delen behandlar tidens religion, kultur

och mentalitet utifrån några av de utvecklingslinjer som tecknats av 1600-talet. De tolv bidragsgivarna, varvid samtliga här kort ska omnämnas, har alla lämnat intresseväckande bidrag till denna antologi.

Magnus Mörner, som är bokens huvudredaktör, framhåller att ämnet lokalhistoria är viktigt i förhållande till den nationella historieskrivningen. Mörner inleder också med att sätta in Södermanland i ett brett perspektiv utifrån de allmänna utvecklingslinjer som forskningen har tecknat av 1600-talet. Han använder sig av etablerade forskningsresultat och diskuterar Södermanland i skuggan av de stora krigen, utskrivningarna och den sociala dynamiken i regionen och menar att präster och godsägare utövade en social kontroll i lokalsamhället. Ragnar Norrman lyfter så fram Södermanlands kyrkliga struktur och betonar att kyrkan speciellt på den lokala nivån haft ett mycket stort inflytande. Norrman skiljer bl.a. på patronella, konsistoriella och regala pastorat för att illustrera detta. Bönderna, kronan och adeln diskuteras av Stellan Dahlgren, vars bidrag har historiografisk karaktär. Dahlgren lyfter i sitt inlägg fram förhållandet mellan adeln, kronan och bönderna från ett riksperspektiv och kopplar det samman med Södermanland. I mångt och mycket utgår han från den forskning som initierades av Sven A. Nilsson i Uppsala på 1960-talet, och som resulterade i en mängd avhandlingar på detta tema. Om Södermanlands regemente 1627–1682, skriver Klaus R. Böhme, som ger läsaren en bild av hur detta regemente varit organiserat med en god skärpa i detaljerna. Parallellt drar han fram några spännande, om än fragmentariska personporträtt ur detta regementes historia. Något överraskande visar det sig också att många sörlänningar kom förvånansvärt lindrigt undan soldatutskrivningarna.

I kapitel två är det en rad enskilda gestalter med koppling till Södermanland som dras fram. Alf Åberg tecknar två kungliga porträtt i "Sörländshertigens söner". I första hand är det Gustav II Adolf som berörs, men även

hans halvbroder Karl Karlsson Gyllenhielm. Gunhild Kyle vill i sitt bidrag omvärdera synen på änkedrottning Maria Eleonora, som av eftervärlden har betraktats som en kunglig hysterika. Drottningens något bisarra beteende efter Gustav II Adolfs död, ingick i ett dåtida kulturmönster, framhåller Kyle och tilldelar Carl Grimberg en betydande skuld i sammanhanget på grund av Grimbergs snedvridna drottningporträtt, vilket nådde ut till en bred allmänhet och därmed etablerades som gällande sanning. Främst är det drottningens år i Sverige 1620–1640 som granskas. Kyles omvärdering är lovvärd, men övertygar knappast. Detta främst därför att hon tar sats utifrån en rad sekundära källor och förlitar sig alltför mycket på andra författares iakttagelser. Strängnäsprelatsen Laurentius Paulinus Gothus belyses av Anne-Marie Lenander, som betonar hur Gothus gjorde en relativt framgångsrik kyrklig karriär i nära anslutning till hertig Karl. År 1609 blev Gothus biskop i Strängnäs. Lenander ser Gothus som en stark man som i sitt stift förespråkade en stiftspartikularism, där biskopen skulle vara den oinskränkta ledaren inom sitt område. Inte minst visar Lenander hur viktig kyrkan var som länk för att nå ut till menigheten. Tiden saknade ju massmedia i någon egentlig mening, varför predikstolen var en viktig kanal till folket. Gothus förefaller ha varit synnerligen väl medveten om detta. Lars Ericsson berättar i sin tur om borgmästarsonen från Nyköping, Johan Skyttes klättring på samhällsstegen. Ericsson är inte sen att påvisa den centrala funktion Södermanland och Nyköping hade i riket under tidigt 1600-tal. Via Skytte visar Ericsson hur hertig Karls (sedermera Karl IX) regionala år var innovativa ifråga om den ekonomiska, sociala och kulturella utvecklingen i länet. Magnus Mörner belyser Schering Rosenhane i det avslutande bidraget i kapitel två. Rosenhane var intellektuell, diplomat, landshövding och godsägare, för att nämna några av hans funktioner – i många stycken är han en god representant för den svenska 1600-tals adeln.

De avslutande tre bidragen knyter an till tidens religion, mentalitet och kultur. Bror-Erik Ohlsson och Mats Selén granskar utförligt den Tyska församlingen i Eskilstuna 1658-1741 och gräver samtidigt fram ett stycke dold lokalhistoria. Ämnet berör inte minst frågan om den svenska stormaktens förhållande till sina provinser och de invånare som också kom att invandra till Sverige under 1600-talet. Ohlsson & Selén visar hur långt statsmakten var beredd att sträcka sig ifråga om religionsfrihet för de tysktalande utlänningar som invandrade, eftersom man var i behov av deras kompetens på olika områden. Allan Ellenius lämnar det konsthistoriska bidraget i denna volym. Genom att diskutera adelsmannen Lars Kaggs gravkor i Floda röjer Ellenius också stormaktstidens mentalitet, såsom den manifesterade sig inom byggnadskonsten hos tidens ledande kulturskikt – adeln. "Oförmedlat möts privat och offentlig funktion, människan ensam med gud men också som representant för ståndet och landet" (Ellenius s. 141). Det vittnar också om hur adeln i sten ristade in sin betydelse i lokalsamhället. Som regel valde man begravningskyrka i den bygd där man vuxit upp och varit väletablerade godsägare. Aleksander Loit avslutar med att skriva om kulturkontakter mellan Baltikum och Södermanland under 1600-talet. Betoningen här ligger på närkingska och sörmländska ynglingar som studerade vid Dorpats universitet i Livland. Det visar sig att många efter hand återvände för att verka som lärare eller präster i Strängnäs stift. Loit understryker att dessa individer tog med sig en rad intryck från Baltikum. Bland annat fäster han uppmärksamheten på att många präster så småningom valde de sörmländska böndernas sida vid tider av oroligheter – inte minst därför att de själva bevittnat de lettiska och estniska böndernas livgenskap och blivit starkt negativt inställda till denna.

Sammantaget bidrar denna antologi till att fördjupa kunskapen om det lokalhistoriska planet – speciellt när det gäller kronans och kyrkans ekonomiska, politiska och kulturella

betydelse i samhället. Inte minst aktualiseras frågan om vilken betydelse det lokala "rummet" haft under 1600-talet. Hela tidsspännat, från det tidiga 1600-talet till dess slut berörs i de olika framställningarna, vilket naturligtvis är en styrka. En god språkdräkt förhärskar överlag. En möjlig skönhetsfläck är att de enskilda personporträtt som ges, alla har en koppling till sin tids elit inom respektive sfär – det är de framstående personernas historia. Detta får skyllas på källmaterialet och det förtar inte det positiva helhetsintrycket som boken ger.

Peter Ullgren

Kärlekens makt och tårar – En evig historia.

Arne Jarrick

Norstedts 1997. 336 s ill.

KÄRLEKENS MAKT OCH TÅRAR är den poetiska titel som historieforskaren Arne Jarrick givit sin nya bok. Temat för boken – kärleken mellan människor och synen på kärleken – är något som väl få finner vara ointressant. För fackhistoriker är frågan spännande eftersom kärlekens praktik hör till de områden som är svåra att finna empiriskt material om. Kärleken är, liksom närliggande områden som sexualitet och empati, bemängd med spekulationer, teoretiserande och problematiserande från diverse forskningshåll. Jarrick har därmed valt ett område som väcker många intresse. Kärlekens villkor får i boken fungera som mätare eller variabel på om samhället utvecklats i human riktning eller inte. Eftersom Jarrick redan före bokens utgivning publicerat delar av resonemangen på annat håll, har vi som tagit del av dessa, nu möjlighet att fördjupa oss i diskussionerna.

Begreppet kärlek har varit laddat i västerlandets historia. Kärlek har kopplats ihop med såväl ömhet, andlig och intellektuell gemenskap som fysisk attraktion, passion och sexuellt begär. Den kärlek som Jarrick disku-

terar är främst av två slag: den rör uteslutande kärlek mellan kvinnor och män och det är nästan enbart den sexuella sidan av kärleken som berörs. Detta gör på inget vis boken mindre intressant. Men det är förvånande att Jarrick, i vårt teoretiskt och metodologiskt medvetna forskningsklimat, inte reflekterat över eller argumenterat för denna avgränsning.

Boken består av tre delvis separata delar. Förutom ett inledande kapitel där riktlinjerna dras upp, behandlas synen på sexualitet (särskilt kvinnans sexualitet) från antiken fram till det tidiga 1900-talet, därefter skildras kärleksproblemen i skillingtryck från 1700- och tidigt 1800-tal. Avslutningsvis följer en diskussion om kvinno- och genusforskningens tillkortakommanden, främst på grund av dess motvilja mot biologiska förklaringar av ojämlikheten mellan könen. Biologin, fysiologiska skillnader, *har* betydelse för relationen mellan könen, betonar Jarrick gång på gång. Att som konstruktionisterna förneka detta är att vara ovetenskaplig, insinuerar Jarrick som öppet polemiserar med historiker som Thomas Laqueur, Yvonne Hirdman, Karin Johansson, Bente Rosenbeck och Marja Taussi Sjöberg.

Det är framför allt bokens andra del, "Kärleksfrågan i traktater och pamfletter", som lämnar viktiga bidrag till den fortsatta vetenskapliga diskussionen om synen på kärlek och kvinnors sexualitet. Jarrick gör en exposé över föreställningar om kvinnans sexualitet genom tiderna. Han delar in historien i fyra faser från antiken fram till det tidiga 1900-talet. 1700-talet är den period under vilken kvinnor tillskrevs en sexualitet och sexuell lust av positiv art. Detta är den vanliga bilden av 1700-talet, och den är även Jarricks. Däremot visar Jarrick med exempel hämtade ur svenskt material hur grumlig den gängse bilden av 1800-talets sexualpuritanism egentligen är. Jarrick visar att uppfattningen att den victorianska eran (i Sverige oscarianismen) var genomsyrad av en negativ inställning till sexuell lust, är förenklad och i hög grad ett outforskat område. Idén om det sexualförnekande 1800-talet är en ensidig och förenklad föreställning som re-

producerats i dagens forskning. Trots att mycket forskning återstår att göra existerar emellertid arbeten som ifrågasätter denna, för oss så välkända, uppfattning. Jarrick ter sig väl inläst på perioden och boken lyfter verkligen i dessa avsnitt. Man måste, som Jarrick mycket riktigt påpekar, hela tiden förse översikter över epokers särdrag med empiri från olika länder. Vad säger att en svensk uppfattning var den samma som den förhärskande engelska? Exempelvis citeras i dagens forskning ofta den engelske 1800-talsläkaren William Acton, som hävdade att kvinnors sexuella lust sannolikt var mindre än mäns. Jarricks påpekande – att Actons bok varken funnits tillgänglig på svenska forskningsbibliotek eller på Läkarsällskapet – är därför bestickande. Troligen hade inte hans idéer så stort genomslag hos oss som det lite svepande gjorts gällande. Till dylika påståenden fogas exempel ur tidens medicinska litteratur som även de gör att påståenden om kvinnans a-sexualitet känns alltmer ihåliga. Vi vet väldigt litet om hur man, på såväl vetenskaplig som sk. folklig nivå, såg på sexuell lust under 1800-talet. Betydligt mer empiri behövs på området! Att det inte var lämpligt att tala om saken vet vi, men vad man egentligen tänkte är ännu ganska dunkelt belyst.

Bokens andra del innehåller också en ganska omfattande diskussion av den amerikanske historikern Thomas Laqueurs bok *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud* (1990). Boken kom på svenska för några år sedan med den fyndiga och på Darwin alluderande titeln *Om könens uppkomst*. Laqueurs bok torde ha haft ett stort genomslag hos oss. Den ligger väl i linje med dagens feministiska och konstruktionistiska teoribildning om synen på kön och vetenskapens ideologiska förankring. Detta verkar reta Jarrick. Han vänder sig mot Laqueurs tes: att en könsmodell ersattes av en tvåkönsmodell. Han resonerar ingående om bräckligheten i att påstå att enkönsmodellen försvann ur den vetenskapliga diskursen någon gång kring sekelskiftet 1800. Laqueur-kritiken är både gi-

vande och tankeväckande men samtidigt lite irriterande. Jarrick har helt rätt i att teser måste ha empirisk förankring för att vara verkligt intressanta, att historien inte så lätt låter sig delas in i faser, att man inte kan överta teoretiska resonemang hur som helst och att Laqueur ibland renodlar lite väl mycket. Men ibland glider Jarrick över i en ton som gör att man anar annat missnöje mot Laqueur än vad som sägs. Kritiken känns då sämre underbyggd, även om många invändningar mot Laqueur ter sig högst rimliga.

I bokens tredje kapitel ger sig Arne Jarrick sig in i skillingtrycken värld. Det är ett spännande och inspirerande kapitel, där han inte tvekar att ge sig i kast med ett svårtolkat material. Jarrick konstaterar att skillingtrycken till största delen representerar en värld skild från myndigheternas. De utgör en sorts manifestation av folklig kultur, enligt Jarrick. Han använder sig sålunda av skillingtrycken för att undersöka folkliga föreställningar och slår fast att: "Överallt och hela tiden syns ett bejakande av såväl kvinnans som mannens lust och av både hennes och hans initiativ." Men kan man vara säker på det? I vilken utsträckning representerar skillingtryckens köttsliga (och manliga) önskedrömmar folkliga föreställningar? Jarrick är medveten om problemen och att inga klara utvecklingslinjer kan tecknas. I materialet vill han dock se tecken på att kvinnans sexuella underordning försvinner som tema mot slutet av 1700-talet.

I bokens avslutande kapitel "Biologi, kultur och vetenskap" diskuterar Jarrick kvinno- och (framför allt) genushistorikernas förkärlek till konstruktionistiska resonemang. Dels finns, enligt Jarrick, en irriterande benägenhet att inte vilja studera biologins betydelse för den strukturella ojämlikheten mellan könen, dels finns en likaledes irriterande benägenhet att förneka civilisationens framsteg. Det var, enligt många kvinno- och genushistoriker, bättre förr. Kvinnans underordning har, enligt dem som Jarrick anför, blivit värre. Jarrick hävdar tvärtom: i takt med att kvinnans sexualitet erkänts och blivit socialt accepterad har

också jämlikheten mellan könen ökat. Detta är ett framsteg, hävdar Jarrick, att förneka det vore fel! Dessutom påstår han att konstruktionisterna förnekar kärlekens eviga existens. Men ibland uttrycker sig Jarrick dunkelt och faller omdömen som ligger nära de konstruktionister som han kritiserar. "Så fastän kärleken är evig är också dess historia evig: den är sig ständigt lik men den ändrar sig oavslutligt från tid till annan." (s 242) Och är det inte just den föränderliga synen på kärleken som konstruktionisterna intresserar sig för!

Vi anser att Jarrick hade vunnit på att ha skruvat ned tonen och istället fört en mer saklig diskussion. Frågorna han ställer är intressanta. Därför borde avsnittet ha kopplats till den diskussion som förs inom feministisk teoribildning om biologi, kropp och kön. Många hävdar ju att forskningen inte får skygga inför biologin och att ett ensidigt fokus på könskonstruktionen tvärtom fjärrmar oss från att vetenskapligt beakta områden som just kropp, biologi och identitet.¹

Kärlekens makt och tårar är en rolig och välskriven bok. Det är ett imponerande omfattande och stundtals svårtolkat källmaterial som Jarrick gett sig i kast med. Det är också sympatiskt att han problematiserar och kritiserar sin egen fasindelning av synen på sexualitet genom århundradena. Men, boken hade vunnit avsevärt på en mer sammanhållen disposition och en sakligare ton. Lusten att debattera gör att diskussionen ibland går över styr och argumentationen blir vag. Kärleken är evig, hävdar Jarrick. Det verkar också diskussionen om den vara. Et cetera.

Anders Claréus
Ulla Manns

Samfundsorden och statsmagt set fra prædikestolen. Danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og statsmagten 1750–1848, belyst ved trykte prædikener. En politisk-idéhistorisk undersøgelse.

Michael Bregnsbo

Museum Tusulanums Forlag, Köpenhamn 1997, 464 s.

DET ÄR IDAG POPULÄRT att undersöka mötet mellan prästen och hans församling under tidigmodern tid. Det finns många goda skäl till detta, men viktigast är kanske insikten att just prästen och kyrkan spelade en annan och mycket viktigare roll i ett försekulariserat samhälle än i vårt. Världsbilden var religiös och kyrkan och predikstolen var ett viktigt ställe för informationsspridning. Den danske historikern Michael Bregnsbo ser sin undersökning av danska prästers syn på samhällsordning och statsmakt, som den finns uttryckt i predikningar mellan 1750 och 1848, som en del av en sådan icke-teologisk forskning om kyrkan. Detta ger honom inledningsvis anledning till kunniga kommentarer om relationen präst-församling i Danmark under denna period.

Hans källmaterial är samtliga de cirka 10 000 predikningar som finns tryckta från denna period. Det är en imponerande arbetsinsats och samtidigt ett uttryck för en typisk dansk dammsugarmentalitet – om något ska undersökas måste allt med. Det är emellertid ändå kring källmaterialet som bokens största problem finns. Mycket i Bregnsbos bok ger nämligen anledning att förmoda att det var stor skillnad på vad som sades runt om i de danska sockenkyrkorna och vad som trycktes. Bregnsbo menar för det första att danska präster sällan skrev ned sina predikningar inför gudstjänsten, varför nedskrivningen uteslutande har gjorts för att skapa en tryckt skrift. För det andra är de köpenhamnska prästerna och prästmän på en högre nivå, som biskopar

1 För översikter se, Linda Nicholson, "Interpreting Gender", *SIGNS* 20 (1994), Margareta Järvinen, "Makt eller vanmakt?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1/1996.

och hovets präster, kraftigt överrepresenterade. Av en liten undersökning av abonnenter av de tryckta predikningar framgår att dessa också var en elit, d.v.s. präster och medelklass. Det finns därför anledning att föreställa sig att man har publicerat åsikter riktade mot denna läsande publik snarare än mot en lyssnande församling. Samtidig fanns det under en stor del av Bregnsbos period en vis form av censur i Danmark, som också kan ha haft inflytande på hur de tryckta predikningarna såg ut. Detta är alltså frågor som är centrala för en annan typ av modern forskning, nämligen om bokmarknad och läskultur, men som kanske inte har så mycket att göra med relationen präst-församling.

Bregnsbo medger också, att hans bok snarare blir en politisk-idéhistorisk undersökning av förändringar i de åsikter som prästerna önskade förmedla till andra genom publicering. Hans bild av detta blir både tydlig och intressant. Prästerna följde den generella idéutvecklingen. De var hela tiden trogna mot enväldet och kungen. I början uttrycker flera hustavlans värld med vikt på lydnad, men långsamt utvecklas tankar om medborgarliga rättigheter. Detta sker parallellt med en utveckling från en teokratisk uppfattning av kungamakten till en mer naturrättslig legitimering. Detta skapar idéer om att kungen vill folkets bästa, ja, att han i kameralistisk anda vill förbättra samhället. Det blir vad Bregnsbo kallar en dynamisk överhet. Denna överhet anses t.o.m. handla i dialog med folket, eller med den bildade delen av det. Tanken om det så kallade upplysta eller opinionsstyrda enväldet uppstår. På detta sätt ger prästerna en bild av hur demokratin långsamt och harmoniskt utvecklas så att kungen 1848 kunde återge den makt till folket som det gav honom vid införandet av enväldet 1660.

Prästerna prisar härmed vad de kallar den *danska vägen* i motsättning till mera våldsamma utvecklingar i t.ex. Frankrike, och Bregnsbo menar att denna uppfattning av en särskilt dansk modell knuten till utvecklingen inom det sena enväldet och med den fredliga revo-

lutionen 1848 i centrum har överlevt bland danska historiker till idag. Man kan t.o.m. se resultatet av hans egen undersökning som ännu ett bidrag till en sådan uppfattning av att fröet till den demokratiska utvecklingen låg i det speciella danska enväldet.

Dessa reflexioner över den danska modellen bör intressera, ja, kanske till och med provocera, i Sverige, där man är så upptagen av att beskriva och förklara den särskilda *svenska* kompromismodellen, antingen den nu anses ha sin orsak i de svenska självägande böndernas politiska kultur eller i socialdemokratisk politik under mellankrigstiden. Är det tal om två förklaringar av samma modell eller visar detta snarare hur förklaringar begränsas av nationella traditioner?

För en dansk historiker är den utveckling Bregnsbo beskriver emellertid lite väl förutsägbar. Det gamla, det underlydande, religiösa och statiska samhället, ses som en motpol till det dynamiska sena 1700-talet med upplysningstidens intresse för samhällsekonomi och det borgerliga samhället med dess positiva syn på medborgarliga rättigheter. Man kan fråga sig om reformationstidens och ortodoxins samhälle och statsmakt verkligen var så statiska eller om det handlade om en annan typ av dynamik? Likaledes har det faktum att Bregnsbo så tydligt valt att undersöka prästernas samhällssyn oberoende av deras syn på religionen fått konsekvensen att det särskilda med prästernas roll i ett förseklariserat samhälle inte framträder särskilt tydligt. Det är emellertid både viktiga och svåra frågor, som aktualiseras av en undersökning som så tydligt och konsekvent har satt prästerna i centrum – inte som teologer, men som de viktiga ämbetsmän de var under tidigmodern tid.

Hanne Sanders

Gustavs dagar.

Herman Lindqvist

Del 6 i Historien om Sverige. Norstedts
1997. 576 s.

VI HAR EN GANSKA märklig historieskrivnings-situation i Sverige. De flesta historiker är jätteglada om de författar ett verk som säljes i 2000 exemplar. Så har vi då Herman Lindqvist, vars hittills utkomna sex delar av *Den svenska historien* sålts i totalt över en miljon ex. Det är då helt klart att Lindqvists syn på den svenska historien är av utomordentligt stor betydelse för hur svenskar ser på landets förflutna, på samma sätt som Anders Fryxell, Carl Grimberg och Vilhelm Moberg varit mycket betydelsefulla.

Men Lindqvist recenserar knappast längre. I den mån så sker är det mest ganska ointressanta kommentarer huruvida det är rätt att en amatör skriver om Sveriges historia. Och så blir det generellt tyckande om att han skriver för mycket om Sveriges regenter. Den aktuella boken kommer då i skuggan av sådana allmänna påståenden.

Ett relativt färskt belägg för historikers anti-lindqvistism är en krönika av Lars Ilshammar, presenterad som journalist och historiker. I tidningen *Metro* 25/11 97 säger Ilshammar om Hermans historia, senast *Gustavs dagar*, att det är "ett exempel på idiot-historia". Den tyske filosofen Fichte sade att stenar är dåliga argument. Detsamma kan sägas om spottloskor. Lindqvist svarar på liknande sätt och talar om "korkade motorsågsdocenter" (*SDS* 28/11 97), för övrigt en inte särskilt välriktad spottloska.

Nå, denna ofruktbara frontställning mellan Herman Lindqvist och professionella historiker är anledningen till att delarna 3–5 av *Historien om Sverige* har recenserats i *Scandia*. Och nu kommer turen till *Gustavs dagar*.

Gustav III är Herman Lindqvists favoritkung. Det betyder bl a att de 576 sidorna betydligt mer beskriver Gustav än Sverige perioden 1772–92. Man kan säga att av bokens 15 kapitel är det endast ett som huvudsakligen

handlar om landet nedanför tronen. Det tar upp disparata företeelser som vitterheten, de första socialisterna och Mackleans storskitte.

Gustav III:s liv är ju rikt på dramatiska händelser, och Herman Lindqvist fuskar inte bort dem. Han uppehåller sig utförligt vid Gustavs båda revolutioner, 1772 och 1789, och inte minst vid hans död. Den får cirka 100 sidor, och då inräknas jakten på mördaren och konspiratörerna.

Även jag tycker med mina utgångspunkter att det finns en hel del gott att säga om Gustav III. Då tänker jag på uppmjukningen av de drakoniska lagarna, den relativa religiösa toleransen, engagemanget för kulturen och privilegieutjämningen 1789. Lite märkligt är att Lindqvist har ett avsnitt som heter "Upplysningen som mörkrets tid". Där tar han upp sådant som andeskädning, guldmakeri, spådomskonst och animal magnetism. Lindqvist säger inget positivt om upplysningen, trots att kungen givetvis var påverkad av dess idéer, då han mildrade lagar och lät judar och katoliker bosätta sig i Sverige.

Vid sidan av det kungliga enväldet 1789 är det det ryska kriget som framför allt får läggas i den negativa vågskålen för Gustav. Men så är det inte för Lindqvist. Han säger att kungen visade prov på fysiskt mod och förmåga att stå ut med strapatser. Han hade god taktisk blick, och kriget förlorades inte. Sverige hävdade sitt oberoende och Ryssland berövades varje formell rätt att blanda sig i Sveriges inre angelägenheter.

Men om en kung provocerar fram ett krig som är orättfärdigt, då hjälper det inte mycket om kungen sedan är modig i kriget. Fö vad nyttade fredsfördraget, då själva kriget visade för Ryssland att Sverige var en opålitlig granne? Freden i Värälä 1790 följdes av det ryska angreppet på Sverige 1808. Dess bakgrund var inte enbart uppgörelsen mellan Napoleon och Alexander i Tilsit. Även de svenska angreppen 1741 och framför allt 1788 utgör bakgrund.

En stor tillgång för Herman Lindqvist i hans berättande är hans entusiasm. Men en-

tusiasm kan också leda fel. "Hjältarna" kan bli för mycket hjältar.

S.O.

I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria.

Sven-Eric Liedman

Bonnier Alba, 1997. 598 s.

SVEN-ERIC LIEDMANS BOK har blivit mycket uppmärksammasad. På krönet av goda recensioner fick den 1997 års Augustpris för bästa fackbok. Det är också en bra bok, som man gärna går tillbaka till, antingen man vill studera upplysningen eller samhällets modernisering. Liedman är en mycket bildad person, och en god sak med hans bildning är att han mycket väl kan den vetenskapliga och kulturella debatten inom såväl det franska som det tyska och det engelsk-amerikanska språkområdet.

Liedman gör en åtskillnad mellan den hårda och den mjuka upplysningen, varvid den hårda består av naturvetenskap, teknologi och ekonomi. Det är det som kan mätas. I dessa avseenden har upplysningen varit segerrik. Den mjuka upplysningen är världsbilder och teorier på hög abstraktionsnivå. Hit räknas också handlingsnormer och konstnärers sökande efter nya former. Hit hör även den politik som inte kan reduceras till ekonomi eller administration. I dessa avseenden är det inte lika givet att utvecklingen har gått framåt. Åtminstone har utvecklingen inte varit rätlinjig.

Dock skall sägas att jag i vissa avseenden är mer optimistisk än Liedman. Han säger (sid 537): "Världregeringen och den eviga freden ter sig idag avlägsnare än för två hundra år sedan, då Kant skrev sin traktat *Om den eviga freden* (1795)." Hur kan Liedman påstå detta? 1795 pågick revolutionskrigen, som skulle följas av Napoleonkrigen. Idag har vi FN, som med alla sina brister ändå är den bästa världsregering som hittills existerat. Antalet demokratier är i växande, och ett empiriskt

faktum är att krig inte utkämpats mellan demokratiska stater. Förmodligen beror en stor del av Liedmans pessimistiska samtidsbild på att han inte tycker om den supremati som USA idag har.

Liedman gör i slutet av sin bok en tydlig bekännelse till upplysningen. Han säger att det är svårt "att tänka sig en vettigare och förnuftigare värld än vår utan den kombination av hård och mjuk upplysning som upplysningstänkarna talade om".

Den breda synen på upplysningen som Liedman har är stimulerande. Den kan jämföras med Tore Frängsmyrs. Den sistnämnde menar ju (*Sökandet efter upplysningen*, 1987, och i *Lychnos* 1996) att det inte fanns någon upplysning i Sverige.

Liedmans syn kan också jämföras med en Växjöbaserad upplysningsuppfattning. Peter Aronsson och Lennart Johansson (senast i *HT* 1997:3) vill se den religiösa väckelsen bland bönderna, ofta av fundamentalistiskt slag, som en del av upplysningen. De bygger här på Immanuel Kants svar på sin egen fråga "Was ist Aufklärung?", nämligen "Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet". Men en auktoritetstro (tro på prästerna) har ju här ersatts med en annan (bokstavstro på bibeln). Mig synes det angeläget att en definition, i det här fallet av upplysningen, inte alltför mycket avviker från samtidens språkbruk. Jag kan här hänvisa till Patrik Lundells uppsats i *Scandia* 1997:1.

Tillbaka till Sven-Eric Liedmans bok: Den är mycket lärd och samtidigt mycket personlig, på det sättet både engagerad och engagerande.

S.O.

Bjørnstjerne Bjørnson og nationalismen.

Øystein Sørensen

Cappelen 1997. 266 s.

BJØRNSTJERNE BJØRNSON (1832–1909) var inte bara författare och dramatiker, så stor att han belönades med Nobelpriset 1903. Han var också en stor nationsbyggare och politisk folkföstrare, som i tusentals tal och artiklar med nöje och iver uppträdde som vad Georg Brandes 1882 kallade "Norges store såmann". Det är i den rollen han studeras i en fascinerande bok av Øystein Sørensen, historieprofessor i Oslo och ledare av det nu avslutade, tvärvetenskapliga storprojektet "Utviklingen av en norsk identitet på 1800-tallet".

Sørensen ger en skarpsinnigt ny bild av Bjørnsons ideologi och – inte minst viktigt – han har skapat den på grundval av en ny och betydligt fylligare empiri. Tidigare forskning vilar nämligen på ett lättillgängligt, men otillfredställande tvåbandsurval av Bjørnsons artiklar och tal, som utkom 1912–1913. Därmed har viktiga sidor av Bjørnson – som vanligt – blivit underrepresenterade också i forskningen. Detta har legat desto närmare till hands, som Bjørnson redan i sin samtid var en problematisk säningsman. Hans kraftfullt utkastade blandsäd skiftade i kvalitet och innehåll på ett nyckfullt sätt, som höll både vänner och fiender på helspänn.

Nyckfullheten avspeglas i Sørensens periodindelning av Bjørnsons idéutveckling: Nasjonalisme og skandinavisme 1856–1872, Det germanske fellesskapet 1872–1879, Militant venstrenasjonalisme 1879–1893, Forsonlig venstrenasjonalisme 1894–1899, Neopangermanisme og opgjør med norskdomrørsla 1899–1909. Men annars eftersträvar analysen snarast att fixera glasbitarna i Bjørnsons kaleidoskop. I Sørensens huvudperspektiv beror nyckfullheten mindre på mannen själv än på de inbyggda oklarheterna och motsägelserna i begreppen nation och folk, t.ex. spänningen mellan regional, nationell, nordisk, europeisk och universiell nivå,

spänningen mellan kulturellt och etniskt, spänningen mellan elit och massa.

Sørensen har valt sina analytiska redskap med omsorg och han hanterar dem med stor skicklighet i en idéanalys av snarast Tingstenskt snitt. Därmed gör han onekligen Bjørnson större rättvisa. Men också en orättvisa genom att ta relativt lätt på den samhälleliga kontexten och utvecklingsaspekten (som Bjørnson själv framhöll i försvar mot anklagelser för opportunist, s. 138). Sørensen är väl medveten om detta men har avstått från komplexiteten för att i stället uppnå ett mera näraliggande och brännbart huvudsyfte, nämligen "at man bør vite hva man gjør og opplyse andre hva man gjør" när man plukkar ut den Bjørnson man vil ha". (s. 222, kurs. i orig.).

Så har uppenbarligen inte skett i den norska eftervärlden, där vänstern tagit till sig den radikale humanisten Bjørnson, högern uppskattat den Bjørnson som tog upp kampen för riksmålet, och nationalsocialisterna (med sonen Erling i spetsen) framhåvt den elitistiske pangermanen Bjørnson, som delade in nationen i kortskallar och långskallar (delvis sammanfallande med partigänserna). Här skulle en svensk ha velat veta mera och kan därför beklaga att Sørensen inte tillämpat sitt nya grepp – att systematiskt studera de positiva och negativa responser, som Bjørnson väckte – också på eftervärlden.

Bjørnson ville, som det anstod en dåtida diktare, alltid ligga minst ett halvt steg före folket. Ibland sådde han i god jord, ibland på hälleberget. Somt var gott korn, annat draksädd. Kanske var denna kombination av en man för alla och en man för sig en nödvändig förutsättning för att Bjørnson skulle lyckas i ambitionen att bli "nasjonens kjeldedegge" (kelgris). I Sørensens nyvårtade version framstår hursomhelst Bjørnstjerne Bjørnson i sin blandning av ohämmad genialitet och galenskap som en påfallande pendang till vårt eget nationalmonument August Strindberg.

Göran B. Nilsson

Industrialisering av älvar. Studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900–1918.

Eva Jakobsson

Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, nr 13, 1996.

I CENTRUM FÖR Eva Jakobssons avhandling står etableringen och den tidiga utvecklingen av "det svenska systemet" på vattenkraftområdet. Med uttrycket "industrialisering av älvar" menar EJ att naturliga vattensystem exploateras och omvandlas till sociotekniska system, att vattnen styrs och kontrolleras av människan, att vattnen blir en del av ett tekniskt system. Begreppet sociotekniskt system har EJ hämtat från teknikhistorikern Thomas P. Hughes. Han ser ett mönster för tillväxt av system, olika faser: uppfinning, utveckling, innovation, överföring, växt, konkurrens, konsolidering. Han talar om konservativa och radikala uppfinningar. De förra förbättrar och utvecklar befintliga system, de senare ger upphov till nya. En konservativ uppfinning är ofta en lösning på en "reverse salient", en del av en framryckande front som sackat efter. De aktörer som skapar och utvidgar systemet kallar han systembyggare. De kan iscensätta strategier för att tillrättalägga de samhälleliga förhållandena för optimala lösningar.

EJ knyter också an till ekonomihistorikern Charles Edquists begrepp "sociala bärare av teknik": de som har intresse av att en viss teknik används, har tillgång till och kunskap om den, kan fatta beslut om den och har makt att förverkliga sina önsningar.

En tredje viktig inspiratör för EJ är historikern Timo Myllyntaus och hans modell av förhållandet mellan uppströms och nedströms motsättningar. Han ser det som en konflikt mellan "pro-dammers", t.ex. kvarnägare, och "anti-dammers", t.ex. bönder.

EJ undersöker inte bara agerandet på central nivå utan också hur en konkret konflikt om vatten ute i bygderna gestaltade sig: regleringen av sjön Skagern, den första i sitt slag i Sverige, ett pilotfall. EJ vill se hur strandägare

och utbyggare såg på den nya tekniken och varandra. Den här konflikten berörde invånarna runt en sjö med en strandlinje på tio mil i tre län och sex socknar. En av de stora egendomarna köptes av bolaget, en ägare användes som ombud mot de andra markägarna. Men 475 bönder stod enade mot Gullspångs Kraft. Både bönder och bolag räknade med att utfallet skulle bli prejudicerande.

Fallet Skagern visar på omöjligheten att "byta glasögon". Bönderna och bolaget förstod inte varandras argument. De kunde inte beskriva situationen före regleringen på ett likartat sätt, än mindre framtidsutsikterna med eller utan reglering av sjön.

EJ menar att det var en strid mellan klasser, mellan stad och land, mellan bonde och lärd. Man kan tillägga mellan tradition och modernisering. Det var litet av Skagern mot övriga Sverige. Egenintresse mot allmänintresse: vems egenintresse som skulle utgöra ett allmänintresse. Ytterst var det en strid om villkoren för hur Sverige skulle moderniseras.

Den vattenlag, som antogs av riksdagen 1918, planerades och genomfördes, säger EJ, efter vattenkraftsindustrins intentioner. Före 1918 var det ett allmänintresse att hålla vattnen öppna. Efter 1918 var det ett allmänintresse att stänga vattnet. 1918 års lag är en utbyggnadslag. Ett maktskifte över de svenska vattendragen hade ägt rum: bönderna hade förlorat.

I Vattenlagen angavs i exakta kvantitativa termer hur stora värden som kunde offras för att tillåta detta stängande: om man kunde visa att nyttan var tre gånger skadan på odlad jord och äng och två gånger övrig skada, så gavs tillstånd att bygga. Nyttan som ett maktinstrument. Dessutom: om flera ägde ett vattenfall, hade de(n) som ägde mer än hälften, rätt att bygga mot att ge de andra ersättning. Dörren öppnades för stora regleringar. En reverse salient i det sociotekniska systemet var upphävd, konstaterar EJ.

EJ sätter in "det svenska systemet" i en samtidig förändring av synen på det allmänna. Den klassiska industrikapitalismen känne-

tecknades av låg teknisk nivå och en liberal ekonomi med en svag koppling mellan stat och industri. Nu vid sekelskiftet hette det att specialister, människor med industriell, ekonomisk och teknisk bakgrund borde få större inflytande i förvaltningen för att göra staten mer effektiv och företagslik. Slagorden var sakkunskap, affärsmässighet, effektivitet och planmässighet. Staten skulle inte längre bara garantera industriell frihet utan bli en samarbetspartner till och beskyddare av industrin, skapa goda förutsättningar för industriell framgång. *Det enskilda* och *det allmänna* började förvandlas till *det samhällsliga*. Staten och städerna blev tummelplatser för tekniker och industrimän. De vandrade ut och in mellan de enskilda och allmänna sfärerna. Resultatet blev på vattenkraftområdet ett statligt och två icke statliga kraftföretag och en ny vattenlag.

EJ identifierar ett tiotal vattenkraftbyggare, en liten grupp tekniker och jurister, som mer eller mindre skapade "det svenska systemet". Hos dem vävdes teknik, ekonomi och politik samman. De var ett uttryck för en organiserad kapitalism. De ville bygga – flertalet av dem var ingenjörer – ett starkt industrialiserat Sverige. De hade tron, de hade rätt, de representerade framtiden, framsteget. De representerade inte bara det rationella utan också det goda.

Hur lyckades systembyggarna vinna så fullständigt? Var motståndet svagt eller anhängarna många? Om motståndet i riksdagen var svagt är det lättare att förstå utbyggarnas framgångar. Om motståndet var starkt, skulle man bli mer imponerad av dem. De hade många anhängare. EJ är medveten om att det fanns en utbyggnadsmajoritet i riksdagen. Systembyggarnas motståndare i riksdagen – de fanns huvudsakligen inom vänstern – ville också bygga ut vattenkraften men på andra villkor.

Man skulle kunna säga att bönderna stod mot industrin och staten. De slogs mot utbyggnadsvänliga institutioner. Systembyggarna bildade ett nät med replipunkter inom Tekniska Högskolan (KTH), Teknologfören-

ingen, Teknisk tidskrift, Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA) och Vattenbyggnadsbyrån (VBB) och med förgreningar in i delar av statsapparaten och in i industriföretagarvärlden.

Thomas Hughes har påpekat att tekniska system kan påverkas av geografiska och ekonomiska förhållanden, administrativ struktur, lagar och traditioner. Och bör man väl tillägga: politiska förhållanden. Vid sekelskiftet började det agrara Sverige förvandlas till Industrisverige. Delar av arvet från denna plutokratiska period är väl synligt i dagens Sverige. Det gäller t.ex. det svenska systemet på vattenkraftområdet, som kom att bli bestående in på 1990-talet. Att det är så är knappast ointressant.

EJ har visat god förmåga att begränsa sin uppgift på ett vettigt sätt. Men trots allt. Jag saknar ett kapitel som borde kommit rätt tidigt i avhandlingen: hur såg Sverige ut under perioden? Hur såg riksdagen och regeringen ut? Och inte minst: hur såg det ut på vattenkraftområdet? Av avhandlingen kan man få intrycket att bara några få vattenfall byggdes ut under den period EJ behandlar. I själva verket byggdes många fall ut, trots en utbyggnadsovänlig lagstiftning. Det framgår med all tydlighet av Filip Hjulströms klassiker *Sveriges elektrifiering* (1940).

Jag är inte så förtjust i avsnittet *Tillkomsten av det svenska systemets statliga del*. Jag tror att det händelseförlopp som beskrivs där hade vunnit på att behandlas både kronologiskt och systematiskt. EJ har valt ett mellanting. Med tanke på att riksdagen och regeringen, politiken, spelar en stor roll i skeendet och i EJs beskrivning av det, är framställningen förvånande nog här lite "opolitisk". EJ ställer visserligen ett antal relevanta frågor: vem skulle äga vattenkraften, vem skulle styra utbyggnaden, vem skulle ta hand vinsterna, hur skulle man skapa rättvisa mellan anti- och prodammars? Men det blir lite otydligt. Liksom man talar om bärare av teknik, bör man kunna tala om bärare av politiska åsikter. Politiken är definitivt inte neutral. Det är inte allde-

les lätt att få grepp om det politiska spelet så som det skildras av EJ. Vilka regeringar gjorde vad? Hur agerade partierna? Fanns det olika grupperingar inom partierna? Hur agerade bönderna (inom högern)? Vem låg bakom och stödde olika alternativ och förslag? Vem tillsatte kommittéer och sakkunniga? Sådana frågor borde EJ också ha ställt.

När tycker man synd om förlorarna? Vilka är förlorarna? Bönderna vid Skagern förlorade. Förlorade bönderna i Sverige? Borde Skagern aldrig ha reglerats? Borde man inte ha byggt ut vattenfallen i Sverige? De historiska aktörer man undersöker är pro-dammers eller anti-dammers. Historiker kan också vara det ena eller det andra. Utgångspunkten för historiker bör rimligen vara att redovisa de olika aktörernas överväganden och argument, försöka förstå varför de argumenterade och agerade som de gjorde och varför det blev som det blev. Och sedan eventuellt tycka synd om dem som förlorade. EJ, anti-dammer, har lyckats väl med detta, tycker jag, pro-dammer.

EJ har utnyttjat en imponerande mängd otryckt material. Jag är dock förvånad över att hon inte utnyttjat VBBs arkiv (VBB var en skapelse av J. G. Richert, en av systembyggarna.) Detta välordnade arkiv var mycket givande för mig, då jag en gång undersökte konflikter kring vattenföreningar i början av seklet. Det skulle förvåna mig om inte detsamma skulle gälla den då betydligt tyngre frågan om vattenkraft.

EJ är beläst. Jag saknar i stort sett inget av den relevanta litteraturen, varken av den internationella eller nationella. Jag tror dock att EJ skulle kunnat finna något av intresse i några av Torsten Hägerstrands skrifter, dels om landskapet – det är inte bara utbyggnaden av vattenfallen som märks i landskapet utan också elektriciteten – dels om kopplingen teknik-historia – miljöhistoria.

EJ är teoretiskt väl bevandrad. De empiriska undersökningarna är gedigna. Och EJ tappar inte bort teorin i empirin. EJ behandlar både den centrala nivån och den lokala genom en fallstudie. Här undersöks och analy-

seras både principer (lagar) och tillämpningen av dem i ett konkret fall. EJ har skrivit en högst läsvärd avhandling. Den har dessutom en personlig ansats: Eva Jakobsson är upp vuxen i Gullspång; vid sitt fall.

En spännande företeelse har fått en utmärkt undersökare.

Lars J. Lundgren

Blågul framtid. En essä om nationen och det svenska.

Magnus Karavelli

Stockholm: Arena 1997, 131s.

DEN TYP AV ESSÄ- eller debattböcker som Magnus Karavellis *Blågul framtid* är ett exempel på brukar inte recenserar i vetenskapliga tidskrifter. Det finns ett flertal skäl till detta, och de är alla försvarbara. Framställningarna bygger sällan eller aldrig på författarens egen forskning, och det är också sällsynt att författaren är forskare. Vidare är flertalet av dessa skrifter innehåll avsett att vara inlägg i aktuella debatter. Inte desto mindre finns det anledning att ta upp och diskutera en bok som *Blågul framtid*, bl.a. på grund av att den baseras på analyser av den historiska utvecklingen i Sverige och anorstädades.

Den fråga som står i fokus för Karavelli, till vardags ledarskribent vid Östgöta Correspondenten, är hur synen på Sverige och det svenska har förändrats till följd av ökad invandring – med en etniskt mer sammansatt befolkning som resultat – globaliserad ekonomi och EU-medlemskap. Det är således den svenska nationens historia likaväl som dess framtid som intresserar honom. Tesen som drivs genom framställningen är att den politiska eliten i Sverige har fjärrat sig från folkflertalet genom att förespråka EU och det mångkulturella samhället. Genom att göra det har de övergivit den svenska nationen och en, enligt Karavelli, folkligt förankrad tro på det svenska.

Den politiska eliten har dragit sina slutsat-

ser i förlängningen av de resultat som presenterats av de s.k. modernisterna inom nationalismforskningen, hävdar Karavelli. Till dessa räknar han bland andra Ernest Gellner, Eric Hobsbawm och Benedict Anderson. Deras sinsemellan olika tolkningar förenas av att de betraktar nationalismen som ett fenomen som är intimt förbundet med industrialismens och kapitalismens uppkomst. Som en konsekvens av detta resonemang skulle man kunna förvänta sig att nationalismen klingar ut då det industriella samhället avlöses av det postindustriella – en uppfattning som bl.a. Hobsbawm gav uttryck för i sin bok *Nations and nationalism since 1780* (1990).

I sin genomgång av nationalismforskningen framhåller Karavelli i stället Anthony D. Smith som föredöme. Smith menar att nationalismens ursprung återfinns långt före kapitalismens och industrialismens uppkomst, även om nationalismen har tagit sig nya uttryck därefter, t.ex. genom att etniska myter har omvandlats för att passa moderna, nationalistiska syften. I Karavellis referat tycks Smith vara en förespråkare för att nationalismen är primordial, d.v.s. en grundläggande och inbyggd kategori i den mänskliga naturen. Detta är inte fallet, även om Smith är mån om att framhålla den historiska kontinuitetens betydelse för nationsbyggnadsprocesser. Att Karavelli gör denna tolkning beror på att han själv ansluter sig till en primordial ståndpunkt. Detta framgår bland annat av följande formulering: ”Det nationella framstår mer som en urkraft än som en konstruktion, som något som trotsar den politiska viljan och kan överleva i det kollektiva undermedvetna under de mest ogynnsamma yttre förutsättningar” (s. 54).

Med exempel från bl.a. Frankrike, Storbritannien, Tyskland, Bosnien, USA och Kanada för författaren en diskussion kring nationalismens betydelse och vilka olika resultat, såväl positiva som negativa, som skilda politiska ställningstaganden i frågan kan leda till. Dessa exempel utgör alla jämförelseobjekt till den svenska utvecklingen. Framförallt framhåller

han den traditionella franska invandringspolitik som ett föredöme. Den går ut på att de invandrare som kommer till Frankrike skall bli fransmän och integrerade i fransk kultur och med god kännedom om fransk historia. Lika positiv som han är till denna politik, lika negativ är han till den kanadensiska strategin vilken baseras på att alla invandrare skall få behålla sina respektive nationella identiteter och kulturer. Enligt Karavelli har den bidragit till att Kanada blivit ett splittrat samhälle med djupa skiljelinjer mellan kanadensare och de som invandrat till Kanada. Genom att tala om mångkulturalism har svenska politiker anslutit sig till den kanadensiska varianten. I stället för en sådan hållning borde vi bejaka svenskheten och betona viktiga händelser i vår nationella historia. Som en särskilt viktig period framhåller han stormaktstiden. I likhet med t.ex. Herman Lindqvist understryker han att svenskarna inte längre skall känna skam över denna era. Tvärtom skall barnen på daghem och eleverna på skolans historietimmar, oavsett om de är av svensk eller annan härkomst, få sig denna och andra viktiga inslag i den svenska historien till livs i en ökad omfattning jämfört med situationen i dag. I förlängningen kommer det att underlätta för invandraren att assimileras i det svenska samhället. Det är således kunskaper om och en uppvärdering av svenska särdrag och svensk historia som är nyckeln till en framgångsrik assimileringspolitik, enligt Karavelli. Denna ståndpunkt försvaras med yttrandet: ”När de som har makten vänder nationen ryggen, dödförklarar nationalstaten, nedvärderar betydelsen av det svenska och gör globalisering och europeisering till sitt credo finns det inget incitament för invandraren att bli svensk” (s. 131).

Men samtidigt som Karavelli understryker betydelsen av historiska studier visar denna slutsats att han inte närmare har studerat svensk utbildningshistoria. Däremot stämmer hans resonemang, som andas konservativ sekelskiftesnationalism, väl in på den undervisning, framförallt den i historia, som domi-

nerade i Sverige från sent 1800-tal fram till andra världskrigets slut. Den präglades av en statsnationalistisk uppfattning, vari just det svenska och den svenska "ärorika" historien underströks och betonades. Målsättningen var att få fram en "sund" och enande nationalism, vilket i mångt och mycket lyckades med dåtidens måttstock, eftersom Sverige då var ett etniskt homogent samhälle. Baksidan av en sådan uppfattning är ett ringaktande av allt som inte passar in i den nationella kontexten, det som är avvikande och annorlunda. Jag har därför svårt att se på vilket sätt som ett återinförande, om än i kraftigt modifierad form, av en sådan historieundervisning i svenska skolor skulle bidra till att det blev lättare för svenskar födda i eller utanför landets gränser att anpassa sig till varandra.

Karavellis analyser tenderar inte sällan att bli alltför grovhuggna och generaliserande. Icke desto mindre är *Blågul framtid* en intressant essä. Karavelli är bara en i raden under senare år som använder sig av historiska jämförelser och synteser för att belysa dagsaktuella problem, och som tidsdokument och källmaterial är dessa skrifter synnerligen intressanta, inte minst beroende på att flertalet är författade av ickeprofessionella historiker. Det finns således stora möjligheter att jämföra den historia som författas vid de historiska institutionerna med den som skrivs av Karavelli m.fl. och vilket genomslag som respektive genre får i den offentliga debatten.

Avslutningsvis skulle jag vilja betona att även om jag inte, som framgått ovan, är enig med Karavellis syn hur historieundervisningen borde utformas, skulle jag gärna se att fler historiker delade hans engagemang för den och offentligt betonade dess värde samt deltog i en diskussion om hur den bäst skall utformas framöver.

Ulf Zander

Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien.

Kerstin Arcadius

Stockholm: Nordiska museets förlag 1997, 329 s.

I TAKT MED att regionala krav om ökat självstyre har gjort sig påmindra runt om i efterkrigstidens Europa har relationen mellan nation och region också uppmärksamrats inom forskningen. Det gäller inte minst den period som på ytan tycks vara helt och hållet präglad av nationalistiska yttringar, det vill säga 1800-talets andra hälft och det tidiga 1900-talet. Vid ett närmare studium har det dock visat sig att nationalismens framgångar vid denna tid i mångt och mycket var beroende av att det fanns ett fungerande samspel mellan nationalstaterna och regionerna i dem. Integrerade nationalstater betraktades visserligen som det givna slutmålet men samtidigt fanns det, främst i de nyligen enade staterna Tyskland och Italien, områden där invånarna hade en stark regional identitet och självkänsla. Även i Sverige fanns starka regionala intressen, och det gällde för statsmakten att förena inslag av lokal- och regionalpatriotism med "kärleken till det hela". I Sverige, liksom på många andra håll i Europa, bidrog bland andra etnologer till att betona sammansmältningen av nationen och dess delar. Samtidigt som de framhävde lokala och regionala kulturer och deras särdrag strävade de efter att finna en ursprunglig nationell enhet i variationens mångfald. I museiutställningarnas värld kunde det innebära att svenska kungar introducerades i landskapsutställningar. I Dalarnas länsmuseum kunde man till exempel få se vapen som påstods ha använts under Gustav Vasas och dalkarlarnas "befrielsekrig" och därtill visades Gustav III:s daldräkt upp.

Detta och många andra exempel på hur nation och region sammanflätades återfinns i lundaetnologen Kerstin Arcadius doktorsavhandling *Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. I den analyserar hon vilka

uttryck detta samspel tog sig från de första läns museernas grundande fram till andra världskriget. Hennes tidsperspektiv sträcker sig egentligen ännu längre. I ett inledande teoretiskt resonemang diskuterar hon museer som ett utslag av ett modernistiskt tänkande, eftersom traditionen är en inbyggd förutsättning i modernismen. Utan en historia finns det inte heller några framtidsförväntningar; det moderna har ett behov av sin motsats, ”av något fast, något formaliserat och något kontinuerligt”, som hon uttrycker det (s. 11). Detta skall dock inte tolkas som att museerna har sett likadana ut alltsedan (en utvald del av) det kollektiva minnet började förevisas i för ändamålet uppförda lokaler. Arcadius poäng är snarare att museerna speglar de dominerande ideologiska och politiska värderingar som präglar olika tiders samhällen. Därför går det att utläsa mycket om Sverige och dess utveckling oavsett om man studerar de tidiga läns museerna eller 1990-talets museiutställningar.

Med hänvisning till Pierre Bourdieu betonar författarinnan att den kulturella produktion som står i fokus för hennes undersökning framtages i relation till intressegrupper och allmänheten. Vilka föremål som skall räddas undan glömska och förgängelse avgörs av vilka positioner som aktörerna har och vilka positionsbestämningar de gör på museiarenan, eller ”fältet”, för att hålla oss till Bourdieus terminologi.

Med början i Örebro 1857 grundades det i Sverige regionala fornminnesföreningar med uppgift att bevara gamla föremål och uppteckna gamla seder och bruk. Det var dessa föreningars arbete som så småningom kom att utgöra grunden för läns museernas framväxt. Stockholm var av tradition samlingsarnas centrum, och när det var dags att planera för ett etnografiskt museum var det ingen tvekan om att det skulle inrättas i huvudstaden. Under 1870-talet inrättades dock läns museer lite varstans i Sverige, vilka mestadels fick en kulturhistorisk inriktning. Kulturhistoria företrädades vid denna tid av många inflytelserika

personer som ställde den i kontrast gentemot den dominerande politiska historien, men inom historievetenskapen hade den problem att vinna gehör. Efter den stora striden om kulturhistoria i början av 1880-talet mellan August Strindberg och några av de ledande företrädarna för historievetenskapen och arkeologin dröjde det länge innan kulturhistoria eller kulturhistoriskt inriktade ämnesval fick ordentligt fotfäste inom historievetenskapen. Inte heller inom utbildningsväsendet lyckades kulturhistorien få något aktivt och varaktigt stöd, och det blev inte heller något eget akademiskt ämne. I stället kom läns museerna med sina kulturhistoriska inriktningar att söka samarbete främst med arkeologer, etnologer och konstvetare. Den fortfarande relativt blygsamma andelen historiker i museivärlden har således en lång tradition.

I sin fortsatta framställning behandlar Arcadius inte bara relationen nation-region utan också den professionalisering som de som arbetade vid läns museerna genomgick. Till en början baseras läns museernas verksamhet på eldsjälar och entusiaster, varav många arbetade gratis, men efter hand blev såväl museerna, utställningarna i dem och de som arbetade där alltmer organiserade. I det tidiga 1900-talet utarbetades planer för vad som skulle ingå i samlingarna och det gjordes aktiva försök att fylla igen luckor i museibestånden, till exempel genom att inkludera föremål från högre ståndsmiljöer.

Arcadius visar också hur denna professionaliseringsprocess innebar att de relativt sett få kvinnor som arbetade i museivärlden fick ta hand om sådant som ansågs tillhöra den kvinnliga sfären, främst textilier. Den hårda konkurrensen om de fåtaliga arbetstillfällena ledde inte till en statussänkning och därmed feminisering, vilket däremot utmärkte den svenska folkskolan vid samma tid, som Christina Florin visat i sin avhandling *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans läroår 1860–1906* (1987). Det dröjde därför länge innan kvinnor fick tillträde till karriär-

ens slutmål, landsantikvarieposten. Denna befattning var i och för sig svår att få för många av männen i museibranschen, eftersom de (män) som fick den tenderade att behålla den under resten av sina yrkesverksamma liv. Att en förändring ändock ägde rum under 1930-talet kan Arcadius påvisa, bland annat med hänvisning till en annons för arkivskåp i branschtidningen *Svenska museer*. Fram till 1937 hade den överskriften "Herrar Museimän!", men från nummer två detta år försvann den helt enkelt. Arcadius menar att "[m]ed denna enkla redigering raderades inte bara herrar utan också museimän ut. Den gemensamma yrkesbenämningen tycktes inte fungera som kollektivt tilltal" (s. 219). Men det var inte bara benämningen museimän som förändrades i 1930-talets Sverige. Vid den tidpunkten fick många landsantikvarier tjänstebilar, så att de på egen hand kunde undersöka fornlämningar, varav många hotade att försvinna till följd av nya vägbyggen.

Det avslutande exemplet är bara ett av många som visar på att Arcadius verkligen lyckas att studera läns museernas utveckling i skenet av den svenska samhällsutvecklingen. Hennes studie är nyansrik och stringent, och hon lyckas att komma bakom den officiella retorik som statliga utredningar samt de lokala forminnes- och museiföreningar avsatte i protokoll, bland annat genom att komplettera dessa med referat från lokaltidningarna. De återgav både kommentarer och rapporter om museernas verksamheter, och dessutom skildrade "lokalpressen det som faktiskt blev gjort" (s. 19). Även Arcadius har skildrat vad som faktiskt blev gjort och hur det blev gjort i anslutning både till relationen nation-region och läns museipersonalens professionalisering. Hon har i sin mångfacetterade studie dessutom gjort det mycket väl genom en empirisk bredd och kloka teoretiska resonemang.

Ulf Zander

Historia, museer och nationalism.

Stefan Bohman

Stockholm: Carlssons Bokförlag 1997, 160 s.

HUR SKALL DEN svenska historien skildras? Vad skall väljas ut från den historiska mångfalden? Och hur skall museerna presentera och hantera detta urval? Dessa, och andra närrelaterade frågor, har varit aktuella i Sverige under 1990-talet, främst i anslutning till museiutställningen *Den Svenska Historien 1993–94*. Etnologen och museimannen Stefan Bohman anknuter till dessa övergripande frågor, liksom till *Den Svenska Historien* (och många andra tidigare utställningar) i *Historia, museer och nationalism*. Förutom *Den Svenska Historien* lägger han särskilt stor tonvikt vid museiutställningar kring sekelskiftet 1900 och under de båda världskrigen. Dessutom studerar han andra nationella fenomen i anslutning till historieundervisning, nationaldags- och flaggfirande. De svenska erfarenheterna jämförs emellanåt med utvecklingen på andra håll, till exempel i Prag, Storbritannien och Tyskland: "En svensk nationalism i museisammanhang måste naturligtvis ses i perspektiv till internationell nationalism och användande av historia och kulturarv", skriver Bohman (s. 154).

Det är förvisso en synnerligen ambitiös uppgift som författaren åtagit sig. I vissa fall är det uppenbart att han har gapat över lite för mycket. De slutsatser som kan dras vid den ganska ytliga jämförelsen mellan museiutställningarna i Storbritannien och Sverige under första världskriget är inte särskilt iögonfallande. I båda fallen användes de i ett nationellt mobiliserande syfte, men vissa avgörande skillnader i tillgänglighet fanns beroende på Storbritanniens större och mer direkta engagemang i kriget. Vidare konstaterar Bohman att uppslutningen bakom en svensk nationalism var betydligt bredare under det andra världskriget jämfört med det första. Det berodde på en allt mer välvillig inställning till det svenska och den svenska nationen bland socialdemokraterna, menar han. Bohman

fortsätter dock inte argumenteringen genom att fråga i vilka avseenden de sistnämndas nationalism ännu skiljde sig från den traditionella borgerliga, eller vad det var i mellankrigstidens utveckling som ledde fram till detta socialdemokratiska perspektivskifte.

Hans analys hade också fått större förklaringsvärde om han vinnlagt sig om att utförligare definiera nationalism och diskutera olika varianter av den. I sin undersökning nöjer sig Bohman mellan att skilja på bilden av god och ond nationalism, och hur rädslan för att den förstnämnda skall övergå i den sistnämnda har präglat den svenska 1990-talsdebatten. Med en diskussion kring skillnaderna mellan stats- och kulturnationalism och vilka varianter som har varit gångbara i Sverige från 1890-till 1990-tal, hade de likheter och skillnader som Bohman uppmärksammar kunnat jämföras med större precision.

Dessa invändningar till trots, vilka kan kompletteras med en anmärkning gentemot den genomgående dåliga kvaliteten i bildåtergivningarna, skall det understrykas att Bohman tar upp många viktiga problem och illustrerar dessa med intressanta exempel. Han för en spännande teoretisk diskussion om hur historia används i olika sammanhang. Här skiljer han på hur historia återges i vetenskapliga sammanhang respektive i en berättartradition. Han uppmärksammar vidare två olika målsättningar, objektivisering och uppfostran, vilka mestadels resulterar i olika historieförmedling. Fokusering (i betydelsen huvudsaklig inriktning för historieskrivning och historiebruk) och tematisering (vad man väljer att skriva och forska om "innanför den givna fokuseringen") är uttryck för objektivisering. Vad gäller det uppfostrande syftet menar han att det oftast präglas av en förkärlek för stereotypisering. Ovanstående begrepp använder han sedan på en mängd olika exempel, varigenom han pekar på att vissa fokuserande och tematiserande drag, såsom nationens roll och formande, återkommer, liksom en mängd stereotyper. Kritik kan visserligen riktas mot denna modell; till exempel är det oklart var

skiljelinjen går mellan fokusering och tematisering i Bohmans tappning och det är inte heller självklart att det uppfostrande syftet resulterar i stereotyper. Icke desto mindre finner jag Bohmans diskussion vara tankeväckande, då den är ett givande försök att klargöra hur historia kan och har brukats. Dock skall hans modell kanske snarare ses som en utgångspunkt för vidare teoribygggen än ett färdigt resultat.

En annan, men närrelaterad och intelligent diskussion som Bohman för, är frågan om historielöshet. Med stöd i undersökningar av unga kvinnors respektive museianställdas syn på det förflutna och, i sistnämnda fall, museernas roll i förmedlandet av det, pekar han på att flertalet av svaren visar att meddelaren själv är intresserad av historia, men menar att majoriteten av den svenska befolkningen däremot inte är det. Det är ett resonemang som Bohman menar har återfunnits i den offentliga debatten under en längre tid, utan att empiriska belägg har presenterats som stödjer tanken på att så skulle vara fallet. I förlängningen har påståendena om att Sverige är ett historielöst land bidragit till krav på svensk historia och ett stärkande av svensk identitet.

Författarens resonemang ger vid handen att frågan om lokal och regional identitet inte är lika problematisk som frågan om hur en nationell identitet skall utformas, åtminstone bland museipersonalen. Dessutom är den nationella frågan mindre kontroversiell bland motsvarande yrkesgrupper i Finland, Danmark och Norge. Hans diskussion om svensk identitet leder honom vidare till slutsatsen att framtida etnologer och historiker kommer att förvånas "över de mångas kritiklösa accepterande av själva problemfokuseringen på den egna identiteten" (s. 156). Onекkligen har Bohman rätt i att identitetsfrågan varit synnerligen påtaglig under de senaste årtiondets debatt. Man kan också hålla med om att det är förvånande att till exempel ledningen för Den Svenska Historien marknadsförde en så ensidig och oproblematiserad bild av den enda svenska identiteten och det enda svenska kul-

turarvet. Ett studium av den omfattande forskning kring historia och identitetsbildning som har bedrivits såväl internationellt som nationellt skulle kunna nyansera både museiprojektets målsättningar och Bohmans slutsats. För i det sistnämnda fallet riskerar Bohman att jämställa de som önskar stärka den svenska identiteten med de som undersöker och analyserar densamma.

Visserligen ger *Historia, museer och nationalism* ett bitvis impressionistiskt intryck. Dessutom borde ett flertal aspekter ha blivit föremål för utförligare diskussioner. Ändock är det svårt att bortse från att Bohmans bok är djärv och i många avseenden synneligen intressant. Författaren ställer genomgående viktiga frågor, vilka förtjänar fortsatt uppmärksamhet. Bohmans bok kan därför mycket väl fungera som en tankeväckande utgångspunkt för vidare studier kring historiebrik såväl på museer som på andra offentliga arenor.

Ulf Zander

Culture Unbound. Americanization and Everyday Life in Sweden.

Tom O'Dell

Nordic Academic Press, Lund 1997. 256 s.

AMERIKANSK MASSKULTUR blev världens inträdesbiljett till den moderna konsumtionens förlovade land, men innebar även en omdefiniering av begrepp såsom 'tillväxt' och 'demokrati'. Amerikanisering är numera otvivelaktigt en skepnad moderniseringen och globaliseringen antar, en skepnad som långt ifrån stannar vid spridandet av och begäret efter handfasta konsumtionsartiklar. Därför är det just då man placerar amerikaniseringsprocessen i spänningstillfället mellan kultur, modernitet och globalisering, som den börjar bli riktigt angelägen och intressant att studera. Etnologen Tom O'Dells avhandling *Culture Unbound* handlar om den amerikanska erfarenheten i Sverige och dess konturer i detta spänningsfält. O'Dell vill dessutom med sin

bok hjälpa till att fylla en lucka i svensk kultursociologisk forskning genom att fokusera på hur den transnationella amerikaniseringsprocessen kan undersökas inte främst i makroteoretiska resonemang om hypotetiska flannörer i imaginära världar utan i "everyday life", i den omedelbara vardagens praktik, dess föreställningar, val och strategier (s. 226). Med uppfattningar och föreställningar som studieobjekt kan man finna värdefulla metodiska grepp genom en diskursanalys, där olika fenomen lyfts ur sin kontext för att avläsas i dess ljus. O'Dell poängterar aspektseendet, d.v.s. han är inte ute efter vad som är amerikanskt, utan vad som i svenskers vardag uppfattas som amerikanskt. Och han visar att ett diskursperspektiv är speciellt fruktbart för just studier av kulturell amerikanisering, eftersom man med detta kan påtala i ett heterogent material hur erfarenheter i en aldrig sinande ström görs, tacklas, och stöps om för att passa såväl en nationell berättelse som ett vardagligt skapande av mening och innebörder.

Författaren inleder med att söka trassla ut amerikaniseringsbegreppet och lyckas få fram en dynamik genom att använda bl.a. socialantropologen Ulf Hannertz metafor om amerikanisering som ett transnationellt kulturflöde (cultural flow). De två följande kapitlen rycker sedan i några trådar från det svenska förflutnas berättelser om och metaforer kring Amerika, om hur svensken skapat närhet och distans genom berättelser om likhet och olikhet, om betonandet av just skillnader i konstruktionen av det egna genom bl.a. det Eric Hobsbawm kallat "invented traditions". I kapitel fyra ställs bilen som objekt och fenomen i centrum, och därefter väljer O'Dell att undersöka två motkulturer under 1960- och 70-talen, i kapitel fem den unga vänsterriktade FNL-rörelsen, och i kapitel sex hippiekulturen. I dessa senare kapitel visar O'Dell förtjänstfullt att anti-amerikanism är, sedan 60-talet då 'ungdomsuppror' kopplades till 'vänster', en av de former amerikanisering kan ta sig. Den empiriska analysen är sålunda utformad att successivt inringa ämnet genom att gå

från diskussioner kring generella sammanhang och fenomen till alltmer specifika. Som alltid påverkar detta valet av material. Allt kan inte täckas. O'Dell har valt att göra vissa rimliga nedslag i kulturella fenomen han själv i avhandlingens impressionistiska begynnelse blev stående och funderade över, och han har till detta använt såväl arkiverat material som intervjuer, tidskrifter och privata brevsamlingar. Tänkbara intressanta teman och material hade onekligen varit musik- och filmrecensioner, reklam, debatter om angliferingen av det svenska språket etc., men av de val han gjort framstår "A Path of Its Own: the American Car and the Pyramid of Dreams" som den mest fruktbara studien. Kapitlet öppnar mycket väl för mötet mellan ett hållbart material och ett bredare teoretiskt resonemang om bilen som kulturbärare och om modernitet, vilket O'Dell också redovisar. Detta kapitel kan kontrasteras mot det sista, där O'Dell slutligen tagit oss med ned till en aktörsnivå och redogör för sina samtal med fyra f.d. hippies i syfte att utrona vad Amerika var i deras specifika vardag. Vi befinner oss då på en nivå där individuella Amerikabilder får fritt spelrum. Det är förvisso, som O'Dell också påpekar, omöjligt att kartlägga en homogen och "objektiv" Amerikabild, men han lämnar oss icke desto mindre på en punkt där "den obundna kulturen" klingar ut i just en sådan situation läsaren från början önskat förstå och kanske t.o.m. säga något om. Då har vi emellertid redan erkänt vårt behov av det makroteoretiska resonemang O'Dell explicit velat undvika.

Från sin utgångspunkt har O'Dell en poäng i sin kritik mot den forskning som bedrivits på kontinenten kring efterkrigstidens amerikanisering av Europa och som i stor utsträckning sökt förklara denna i kulturpolitiska termer. Men det man saknar i *Culture Unbound* är trots allt en vidare diskussion om den dimension av kulturell amerikanisering som Theodor Adorno en gång emfatiskt pekade på och som dessa europeiska forskare tagit itu med, den som handlar om Amerikas

symboliska makt och dess konsekvenser och innebörd för konstruktionen av det egna. Spelar det ingen roll att masskulturen faktiskt är – eller uppfattas som – just *amerikansk*? Varför är just Amerika den alternativa samhällsmodellen mot vilken vi speglar oss? Amerikanisering är, som O'Dell mycket riktigt påpekar, en process, ett flöde, men det är ju också en *relation* (eller snarare ett nätverk av relationer, vilket bl.a. Uppsala-forskarna Erik Åsard och Rolf Lundén har pekat på). För att sätta fingret på vari denna relation egentligen består och vad som konstituerar "the otherness of the Other" har vi t.ex. ingen rimlig hjälp i en variant av Edward Saids monolitiska Orientalism. Skillnaden ligger i den Andres kulturella makt. Om det någon gång var möjligt att producera bilder kring en tyst Ny Värld, så är det i det tjugonde århundradet i alla fall omöjligt. O'Dells – och allas vår – "Occident" är inte tyst. Den skramlar och väsnas. Den skapar sina egna bilder och sprider ut dem med högsta hastighet och effektivitet. Svenska Amerikabilder kan därför idag inte sägas vara kulturella monologer i hemmets lugna vrå, utan måste ses som florerande i en större dialog med Amerika, d.v.s. de Amerikabilder som konstituerar en amerikansk nationell berättelse. *Culture Unbound* visar tydligt att Amerika är diskurs om Amerika. Min fråga är emellertid om det inte egentligen är flera Amerika-diskurser som i ett symboliskt spel tävlar med svenska nationella berättelser om hegemonin över "the everyday life in Sweden" – den vardag Tom O'Dells avhandling med rätta har hjälpt till att rikta vår uppmärksamhet mot.

Marie Cronqvist

Ivan Bratt. *Legendarisk läkare. Systemets grundare.*

Håkan Westling

Bokförlaget Atlantis AB, Stockholm 1997, 298 sidor.

I SIN BIOGRAFI över Ivan Bratt, "systemets" skapare, går Håkan Westling tillrätta med den gängse bilden av "Bratten" som motbokens skapare och symbolen för ett byråkratiskt och krångligt system. Westling tecknar ett nyanserat och livfullt porträtt av såväl privatpersonen Ivan Bratt som hans olika yrkesroller: läkarens, verdandistens, alkoholdebattörens, skaparen av Vin & Spritcentralen, SKF-chefens etc. Boken är mycket välskriven och engagerande och ger en god bild inte bara av Ivan Bratt utan också av den svenska alkoholpolitikens utveckling.

Den historiska biografien har, vilket alltid framhålls i recensionerna av verk inom denna genre under senare år, upplevt en renässans. Men genren är också under debatt, nu senast i *Historisk Tidskrift* (Danmark) 1997:2. Av denna debatt märks, på gott och ont, ingenting i Westlings bok. Framställningen flyter smidigt som en förhållandet mellan liv och verk, den enskildes roll i historien, frågorna om arv och miljö etc vore oproblematiske.

För Westling förefaller arvet vara av avgörande betydelse: "Vi ska snart se att Ivan Bratt fått ett värdefullt genetiskt bagage från sin far – allmänbegåvningen, talets gåva, de sociala intressena och förmågan att vinna folks förtroende" (s.14). Det är alltså inte bara begåvning som ärvs utan även intresseinriktning och sociala färdigheter. Intresset för arvet kommer också till uttryck i de diagnoser av bokens huvudperson och människorna i dennes omedelbara närhet författaren inte kan motstå att ställa. Westlings betoning av arvets betydelse och hans intresse för somatiska och psykiska åkommor är förmodligen en följd av att han är medicinare. Ämnesbakgrunden är inte ointressant. En historiker av idag skulle inte våga sig på att diagnostisera historiska personer på det sätt Westling gör. Däremot

hade äldre tiders historiker inte några skrupler i detta avseende. Westlings bok ger således ett, för en historiker, något gammalmodigt intryck. Ur läsbarhetssynpunkt är detta inte något negativt, men utifrån ett teoretiskt och metodologiskt perspektiv blir förhållningssättet problematiskt. Boken är nämligen inte bara gammaldags, utan den rymmer också "moderna" berättartekniska grepp som känns igen från t ex Simon Schamas *Dead Certainties (Unwarranted speculations)* 1991, svensk översättning *En Harvarddoktors död* 1992), ett av de försök som på senare år gjorts att förnya framställningskonsten inom historievetenskapen. I likhet med Schama använder sig Westling av inre monologer. Det är framför allt i skildringarna av den döende Bratts funderingar när han ligger på Medicinkliniken på Karolinska sjukhuset som detta berättartekniska grepp utnyttjas. Greppet är verkningsfullt, men problematiskt ur källkritisk synpunkt. Som läsare frågar man sig vilka källor som ligger till grund för framställningen. Bratt var vid denna tid inte förmögen att föra några anteckningar. Det kan därför inte vara fråga om dagboks-material. Å andra sidan fick han besök och Westling har intervjuat släktingar och bekanta till Bratt, varför det är möjligt att de inre monologerna konstruerats utifrån besökarnas minnesbilder. Hur det förhåller sig får läsaren inte veta. Westling ger, till skillnad från Schama, inga ledtrådar till hur han gått till väga, vilket är frustrerande.

Boken bygger på ett mycket omfattande källmaterial av skilda slag, från personliga brev och intervjuer till protokoll, samtida skrifter och officiella handlingar. Källorna redovisas summariskt, vilket är synd eftersom en ordentlig källförteckning hade varit till gagn för vidare forskning. I själva framställningen är det brevmaterial som dominerar, vilket medför att en del av Bratts offentliga gärning hamnar i skymundan, bl a hans utredningsarbete för den Staaffska ministären. Bratts arbete i 1911 års Nykterhetskommitté har behandlats av andra forskare – senast av Lennart Johansson i avhandlingen *Systemet*

lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922 (1995) – som Westling att döma av litteraturförteckningen inte känner till. Johanssons avhandling, som enligt Per Fuglum i *Historisk Tidskrift* (Norge) 1997:4 är det första större arbetet helt vikt åt förbudsfrågan under perioden ca 1900–1920, borde rimligen behandlats i en bok om Ivan Bratt och svensk alkoholpolitik.

Ivan Bratt. Legendarisk läkare. Systemets grundare är delvis problematisk ur ett teoretiskt och metodologiskt perspektiv, men det är samtidigt en mycket läsvänlig och levande bok, vilket mera teoretiska biografiska framställningar sällan är. Till bokens ovedersägliga förtjänster hör dess stringenta uppläggning och inte minst Westlings utmärkta stil.

Lars M. Andersson

Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945.

Ingvar Svanberg & Mattias Tydén

Bokförlaget Arena, Stockholm 1997, 452 sidor.

MED TANKE PÅ den uppmärksamhet Förintelsen numera ägnas i media skulle man kunna förledas att tro att så alltid varit fallet. Ingenting kunde emellertid vara mera felaktigt. När nestorn inom förintelseforskningen, Raul Hillberg, för ett par år sedan satte sig ned och skrev sin självbiografi, *The Politics of Memory. The Journey of a Holocaust Historian* (1996), såg han tillbaka på en forskargärning med förhinder. Hans banbrytande arbete, *The Destruction of the European Jews* – än i dag ansett som ett av de bästa arbetena om Förintelsen – visade sig svårt att få utgivet. De stora universitetsförlagen var inte intresserade och först efter enträgen uppvakning lyckades Hillberg intressera en förläggare för sitt verk. Boken gavs ut 1961, men det skulle dröja ytterligare

innan förintelseforskningen kom igång på allvar. Till det nymornade intresset för Förintelsen bidrog inte minst rätttegången mot Adolf Eichmann i Jerusalem och materialet från rätttegångar mot andra nazister involverade i Förintelsen som hölls i Förbundsrepubliken Tyskland. Intresset har sedan dess ökat och i dag finns en livaktig forskning, i synnerhet i USA, Tyskland och Israel och från forskningsinstitut såsom Zentrum für Antisemitismusforschung (Berlin), Institut für Zeitgeschichte (Wien) och Yad Vashem (Jerusalem) kommer en strid ström av källpublikationer och vetenskapliga artiklar och böcker. Förintelsen och dess olika aspekter studeras inom olika discipliner, kanske framförallt historia och sociologi, men också inom litteratur-, konst- och filmvetenskap samt psykologi. Litteratur- och filmvetarna har bl a diskuterat fikionaliseringen av Förintelsen och dess konsekvenser, medan psykologiskt och socialpsykologiskt orienterade forskare i Adornos efterföljd uppehållit sig vid förövarna och frågan huruvida en specifik psykologisk make-up kan förklara hur detta folkmord var möjligt. Förintelsen har också fått tjäna som exempel i diskussionen om det moderna projektet och moderniteten och har kommit att bli det ultimata lackmustestet för en konsekvent poststrukturalistisk ("postmodernistisk") historiesyn.

Internationellt sett är förintelseforskningen således numera mycket livaktig, vilket dessvärre inte kan sägas om Sverige. Det fördes visserligen, som Alf W Johansson påpekat, en debatt åren omedelbart efter krigsslutet, men debatten kom av sig. Det svaga intresset framgår bl a av att det gigantiska SUAV-projektet ägnade Förintelsen ett förstrött intresse. Det är först under slutet av 1980- och början av 1990-talen som en svensk forskning om Förintelsen kommit igång med företrädare som Paul Levine, Stéphane Bruchfeld, Steven Koblik och Ingrid Lomfors¹ och det är först nu (1997) som ett stort och gediget arbete om vad folk i Sverige fick veta om nazisternas judepolitik och Förintelsen föreligger. Arbetet, som bär titeln *Sverige och Förintelsen*, är skri-

vet av Ingvar Svanberg och Mattias Tydén. De har sammanställt pressmaterial, riksdagstryck, offentliga tal, radioföredrag, utprop, böcker och annat offentligt, ”öppet”, material – den kontinuerliga och detaljerade rapporteringen om judarnas situation i Nazityskland i *Judisk Krönika* inte att förglömma – för att visa vilken information svensken i gemen fick om nazisternas judepolitik och Förintelsen. De visar övertygande att de svenskar som ville veta vilket öde som drabbade den europeiska judenheten också fick information och att de i större utsträckning än man hittills antagit faktiskt reagerade på den. Utvecklingen 1933–1939 skedde inför öppen ridå och bojkotten mot judiska näringsidkare, nürnberglagarna, avskedandena och Kristallnatten väckte stor uppmärksamhet och indignation, även om delar av den svenska pressen och vissa svenska politiker uttryckte viss förståelse för den nazistiska regimens åtgärder. De svenska reaktionerna på Kristallnatten och dess negativa konsekvenser för de svenska nazisterna är visserligen kända sedan tidigare genom Helen Löw's forskning, men när man läser *Sverige och Förintelsen* slås man av hur liten förvåning upptrappningen av den judiefientliga politiken väckte; den beskrivs t ex i ett par artiklar som en logisk följd av den nazistiska ideologin. I och med krigsutbrottet när mycket kunde göras i skydd av kriget och pressens frihet kringskars av hänsyn till den mäktige grannen i söder blev informationen glesare, men trots det nåddes svenska läsare av detaljerade skildringar av t ex hur de polska judarna fördes samman i getton och i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* tolkades dessa händelser som en systematisk, målmedveten politik att ”rensa” Tredje riket och de ockuperade områdena från judar. Uppgifter om vad som hände under Förintelsens första stadium (1941) nådde den tidningsläsande allmänheten först 1942, men redan 1941 rapporterades om den brutala behandlingen av judarna i Östeuropa i samband med deportationerna och om massakrer på judar. Den allierade pressen började offentliggöra uppgifter om

judeutrotningen sommaren 1942, men det dröjde till september innan svenska ledartiklar började kommentera händelserna. Tydén och Svanberg ser denna tröghet att rapportera som en följd dels av att de svenska myndigheterna ökade trycket mot tidningsredaktionerna, dels som en konsekvens av journalisterens osäkerhet om de ofattbara underrättelsernas sanningshalt. Dessutom förmodar de att nyheter om judarnas öde inte prioriterades särskilt högt i jämförelse med rapporter från de olika krigskådeplatserna världen runt. Vändpunkten i rapporteringen om Förintelsen kom, enligt författarna, med Hugo Valentins artikel ”Utrotningskriget mot judarna” i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. I artikeln gavs för första gången en redogörelse för hur de nazistiska judeföljelserna övergick i systematiskt folkmord. Artikeln återgavs i andra tidningar och kommenterades på ledarplats Under 1943 klarnade bilden allt mer och för den tidningsläsare som i slutet av våren och början av sommaren detta år lade samman alla rapporter om nazisternas aktioner mot judarna var Förintelsens innebörd ovetad.

Författarnas genomgång sträcker sig fram till lägrens öppnande och innehåller förutom det ovan refererade även länge avsnitt om den svenska flyktingpolitiken och flyktingdebatten, om rapporteringen om deportationen av de norska och räddningen av de danska judarna och om skildringarna av zigenarnas, de homosexuella och Jehovas vittnens öden. Av ovanstående referat kan man få intrycket att *Sverige och Förintelsen* är en källsamling. Det är den förvisso, men den är också betydligt mer. Den innehåller en utmärkt översikt över Förintelsen och förintelseforskningen – den första på svenska – och en likaledes utmärkt översikt över antisemitismen och rastänkandet. Varje kapitel i den kronologiska framställningen inleds med en generös bakgrundsutveckling till den händelseutveckling pressen kommenterade. Boken innehåller dessutom en utförlig redogörelse för Förintelsen i årtal, en kommenterad bibliografi, en diger littera-

RECESSIONER

turförteckning samt ordentliga sak- och personregister. *Sverige och Förintelsen* är ett väl-disponerat, välskrivet och stringent arbete och den kronologiska uppläggningsen gör att man lätt får en uppfattning om hur informationen såg ut vid en given tidpunkt.

Författarna har av förklarliga skäl utgått från klippssamlingar, men har också gått igenom *Judisk Krönika*, *Judisk Tidskrift*, stickprovsundersökt veckotidningar som *Idun*, *Veckojournalen*, Tidskriften *Nu*, *Nordens frihet* m fl, gått igenom böcker, småskrifter, riksdagstrycket samt socialstyrelsens skriftserie *Sociala meddelanden*. Urvalet är välmotiverat, även om man från Lunds horisont kan tycka att det finns bättre källor till lundastudenternas resolution mot ett mottagande av judiska flyktingar den 6 mars 1939 än *Uppsala Nya Tidning*, i synnerhet som resolutionstexten finns återgiven i Sverker Oredssons *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpsatser* (1996). (som författarna för övrigt åberopar i flera sammanhang). Med risk för att betraktas som en petimäter vill jag vidare påpeka att det med tanke på den svenska antisemitism- och förintelseforskningens ringa omfattning är synd att författarna, så vitt jag kunnat utröna, har förbi-sett Lena Berggrens utmärka *Från bondeaktivism till rasmystik. Om Elof Erikssons antisemitiska skriftställarskap 1923–1941* (1997) och Lars Olssons *På Tröskeln till folkhemmet* (1995). Vad den internationella litteraturen angår är jag imponerad av författarnas inläsning. Det enda arbete jag utifrån mina begränsade kunskaper på området saknar är Götz Aly's *Endlösung* eftersom utelämnandet av den får konsekvenser för diskussionen om när beslutet om Förintelsen togs.

Ovanstående är dock att betrakta som randanmärkningar. *Sverige och Förintelsen* är ett utomordentligt gediget arbete. Den är dessutom en nödvändig bok som borde vara obligatorisk på alla kurser i modern historia.

Lars M Andersson

1 Det finns dock en tämligen livaktig nazismforskning med namn som Helen Lööw, Gunnar Richardson, Karl NA Nilsson, Sverker Oredsson m fl. Bernt Schiller har forskat om Raul Wallenberg och det har skrivits en del om svensk antisemitism, framför allt av Lena Berggren och Mattias Tydén. Den svenska rasbiologin har blivit ordentligt genomlyst av Gunnar Broberg, Mattias Tydén, Bosse Lindquist m fl, men studier av Förintelsen har med undantag för ovannämnda författares arbeten så vitt mig är bekant inte gjorts.

Brobyggaren. Otto Linton, Byggnadskonsten och dess profession i Norden under första delen av 1900-talet.

Ulf Larsson

Stockholm Papers in the History of Philosophy and Technology. TRITA-HOT 2031 Carlssons bokförlag 1997, 398 sidor.

VARJE TEKNOLOG TORDE känna igen mentalitetskonflikten mellan arkitekter och väg- och vattenbyggare. Motsättningen grundas förmodligen på att praktik och konstnärlighet måste samsas inom en begränsad ram när det t ex gäller husbyggnad eller andra anläggningsarbeten. Vid Chalmers konkretiserades spänningen av de ömsesidiga benämningarna "A-phuset" och V-edskjulet" som platsen för de två sektionerna A och V inom högskoleområdet på 1960-talet. När Ulf Larsson med sin avhandling valt att studera Otto Linton är det en person som under hela sin yrkeskarriär sökte förena tankarna i A-phuset och V-edskjulet till en harmonisk enhet.

Otto Linton (1880-1938) torde vara en av alla dessa personer som är välkända i sitt yrkesfack, men samtidigt okända för en bildad allmänhet. För Linton avspeglas detta öde i

att han är biografierad i Svensk uppslagsbok 1947–55, medan han är utesluten i alla följande allmänna svenska uppslagverk. Icke desto mindre är Otto Linton betydande inom sitt teknikområde, som närmast gäller brobyggnad, medan han också är en intresseväckande och också typisk representant för teknikens etablering i samhället under början av 1900-talet.

Lintons livslopp har likheter med uppfinnaren och chalméristen Gustaf Dalén och också släktingen Martin P-son Nilsson (kusin till modern; Linton var född Nilsson). Alla tillhörde de begåvningsreserven bland svenska bondpojkar under 1800-talets senare del där inte bara en utan ibland flera i en syskonkrets kunde göra ett klassbyte och bli framgångsrika akademiker. Gustaf Dalén hade exempelvis en bror som blev en framstående professor i medicin.

Efter några år på folkhögskola i Skåne och alltså utan mogenhetsexamen som var den vanliga utbildningsbakgrunden, blev Linton redan som 17-åring antagen vid KTH 1897. Efter examen sökte han sig till Kungliga Järnvägsstyrelsen där han kom att syssla med brokonstruktioner. 1915 tillträdde han som förste innehavare en professur i Järnbyggnadslära vid KTH, en tjänst som några år senare omformades till en professur i Brobyggnad. Här verkade Linton till sin död strax före andra världskrigets utbrott.

Som ung ingenjör kom Linton ut på en spännande och mycket expansiv marknad där armerad betong var en nyhet som konstruktionsmaterial och som anläggningsmässigt innebar stora möjligheter. Medan Lintons yrkesliv till en början dominerades av praktisk verksamhet som brobyggare skulle den sidan med åren tunnna ut och ersättas av dels pedagogisk verksamhet dels idédebatt inom det breda begreppet samhällsplanering. Här hade både synpunkter på arkitektur och ingenjörskonst tillämpning.

Larsson följer den debatterande Linton under olika livsepoker och där funktionalismens genombrott i Sverige under slutet av 1920-ta-

let blir en sorts vattendelare i synen på arkitektur och ingenjörsvetenskap. Funktionalismen, som också spillde över i filosofin om det ingenjörsmässigt ordnande samhället, innebar att arkitekturen breddade sig mot det vetenskapliga och även mot ingenjörskonsten medan anläggningsteknikerna blev mindre påverkade. Även här skedde emellertid ett visst förvetenskapligande i utbildningen men detta hade andra orsaker. Lintons kamp att söka förena de två riktningarna konst och ”ingenjörsmannaskap” misslyckades emellertid trots energi och envishet. Även om utbildningarna innehållsligt närmade sig varandra och samhällsplanering utvecklades till en gemensam plattform innebar närmandet samtidigt en förstärkning av yrkesidentiteten som cementerade en fortsatt motsättning. Denna konkretiserades också av löpande konflikter mellan berörda professorer på KTH där tongångarna emellanåt var gälla och väckte mindre smickrande uppmärksamhet i media.

Ulf Larsson presenterar egentligen ingen teoribildning i sin avhandling. Syftet med boken är som författaren uppger ”att redogöra för ett antal diskussioner”. Dessa återfinns också i avhandlingen i stor omfattning. Skälen för att just dessa linjer och slutsatser är de rätta, vilka alternativen kan ha varit och varför dessa i så fall avisas, framgår emellertid inte särskilt tydligt. Det samlade intrycket blir därför att författaren ur ett ymnigt flöde av beskrivningar rätt fritt och utan tydliga resonemang nått en rad slutsatser. Ingen av dem är nu i och för sig av det sensationella slaget. En tydligare analys parad med en anknuten teoribildning skulle ha fyllt ut lakunen mellan redovisning och slutsatser.

Så till en avslutande men inte oviktig notation. På ett ställe i avhandlingen lämnas läsaren utan information, som beroende på innehållet kunnat vara av omfattande värde. Författaren påstår att en rivalitet ”nog” utvecklade sig mellan Linton och släktingen Martin P-son Nilsson. Här tänker man sig osökt det i samtiden intressanta motsatsparet tekniker-humanist. Vad denna rivalitet skulle ha be-

RECESSIONER

stått i får man emellertid inte veta även om sageskvinnan, Lintons dotter, säkert konkretiserat detta för författaren.

Ulf Hamilton

Nätverksentreprenörern. En historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den Malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling.

Hans Weinberger

Stockholm Papers in the History and Philosophy of Technology, TRITA-HOT 2030 Falun 1996. 541 sidor.

SVENSK TEKNIKHISTORISK forskning domineras i dag av två hårdar; avdelningen för Teknik- och vetenskapshistoria vid KTH och Tema teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Institutionerna har genom åren utmejslat olika forskningsprofiler där Tema T alltmer verkar lägga tonvikten vid sociologi medan man vid KTH gärna penetrerar ingenjörens roll, teknisk utbildning och relationen teknik–stat. Den avhandling Hans Weinberger har lagt fram är ett smide från den senare håarden och berör den tekniska forskningens utveckling och teori.

Med utredningen SOU 1942:6, som behandlade den tekniska forskningens organisation – ofta kallad den Malmska efter dess dynamiske ordförande Gösta Malm – tog man ett tredje steg avseende den tekniska forskningens etablering i Sverige. Det första kan symboliseras av KTH:s upphøjelse till forskningsberättigad högskola 1876 och det andra av Ingenjörsvetenskapsakademiens (IVA:s) bildande 1919. Med Malms skickliga utredningsarbete fick både industrin och den teoretiska forskningen en ny och expanderande forskningsplattform helt bekostad av statliga medel.

Det tredje steget förbereddes redan under 1930-talet av både IVA och Industriförbun-

det men också genom politiska initiativ och innebar att ett statligt tekniskt forskningsråd inrättades mitt under brinnande krig i början av 1940-talet. Krigstillståndet torde för övrigt i hög grad ha påskyndat förloppet även om det anslag till forskning man fick var modest – 500.000 kr. Utvecklingen följde emellertid som i många andra länder den brittiske fysikern Bernal's idéer – bernalismen –, vilket innebar att forskning var en angelägenhet för stat och samhälle.

I avhandlingen redovisar Weinberger hur den statliga tekniska forskningen förbereddes och tog gestalt med Tekniska forskningsrådet i början av 1940-talet och förändrades över Styrelsen för teknisk utveckling (STU) och fram till bildandet av NUTEK (Närings- och teknikutvecklingsverket) i början av 1990-talet.

Det analytiska greppet är inomvetenskapligt. Det innebär att författaren bara i begränsad omfattning berör statens och de politiska aktörernas roll för att inlemma forskningsområdet i den statliga verksamheten och inte heller tar upp särskilt mycket av den politiska styrningen av verksamheten. Av den knapphändig politiska redovisningen framgår emellertid att det åtminstone inom socialdemokratien fanns olika åsikter om ansvaret för teknisk forskning. Per Edvin Sköld menade t ex att ett forskningsråd borde vara en angelägenhet för industrin. Andra politiska företrädare – också inom Skölds eget parti – hade emellertid en annan mening. Läser man SOU 1942:6 skimtar också högermannen Fritjof Domö. Han var första-namn för en högermotion till stöd för bildande av ett forskningsråd 1939 för att året därpå ge direktiv till den Malmska utredningen som handelsminister.

Weinberger tar upp tre problemområden i sin framställning. Det gäller inledningsvis föreställningen om teknik och vetenskap samt forskning och utveckling. Den s k linjära modellen eller ”innovationskedjan” – närmast en teori kring hur teknisk forskning gestaltade eller borde gestalta sig – spelar här en viktig roll. Enligt upphovsmannen och forsknings-

rådsledamoten Sven Malmström bestod teorin förenklad av en kunskapsfond, innovatörer och marknadsbehov; i kedjan var innovatören nyckelfiguren som utifrån kunskaper och marknadsbehov åstadkom uppfinningar. Processen löpte emellertid efter ett "stationssystem". Problemområde två gäller hur den linjära modellen påverkat och influerat den organisatoriska utformningen av statens stöd till teknisk forskning och industriell utveckling.

Det tredje problemområdet består slutligen av några fallstudier – forskningsprojekten röntgenglas från 1944, protesteknik från 1957 och ytors fysik och kemi från 1980 – där författaren analyserar hur dessa projekt blivit påverkade och influerade av innovationskedjeteori och rådande forskningsorganisation.

Resultatet av den mycket omfattande analysen är att det hela tiden är de två avnämarna och samtidigt pådrivarna dvs den teoretiska och praktiska forskningens behov som styr utvecklingen både avseende organisation och forskningsmetodik. Allmänt representeras den teoretiska sidan av IVA och de tekniska högskolorna medan den praktiska forskningen bevakas av industrin och Industriförbundet. Över tid råder också balans mellan de två behoven. När STU profilerar sig och kraftfullt betonar den praktiska forskningen med stora sektoriella forskningsprojekt – som t ex "Ytors fysik och kemi" uppstår en lakun avseende grundforskningen. Detta resulterar över tid i en omorganisation och ett tekniskt forskningsråd med teoretisk inriktning bildas på nytt. Den stora förändringen enligt Weinberger är emellertid "begravningen" av den linjära forskningsmodellen till förmån för en nätverksmetodik. Innebörden av detta är enligt författaren både ett ökat entreprenörskap från forskarnas sida och ett utsuddande av gränsen mellan teoretisk och praktisk forskning. En övergång från statik till dynamik beskriver också i stora drag förändringen.

Det är ingen tvekan om att Weinberger utfört ett mycket noggrant forskningsarbete där också teoriunderbyggnaden är fyllig och solid.

Vad man emellertid kan kritisera är det begränsade perspektivet. En mer fördjupad analys av de politiska aktörernas roller och inflytande hade sannolikt förhöjt avhandlingens värde. Detta gäller också om man tagit med översiktliga jämförelser med utvecklingen inom andra statliga forskningsområden som atomkraft, den militära forskningen liksom tendenser i den samtida "inomindustriella" forskningen.

Ulf Hamilton

Frostens år – om USA:s diplomatiska utfrysning av Sverige.

Leif Leifland

Nerenius & Santérus förlag, Stockholm
1997. 231 s.

LÄNGE DOMINERADE DEN syn på svensk utrikespolitik under Vietnamkriget, som förmedlats av några av huvudaktörerna, främst Torsten Nilsson och Jean-Christophe Öberg. Det väckte därför uppmärksamhet när förre Pekingambassadören Lennart Petri i en uppsats i festskriften till Wilhelm M. Carlgren, Utrikespolitik och historia (1987), framförde kritik mot Torsten Nilssons "aktiva neutralitetspolitik" i Vietnamfrågan. Förre ambassadören Ingemar Häggelöf beklagade i ett brev till Petri att "våra utrikespolitiska eskapader aldrig görs till föremål för någon kritisk efterhandsgranskning, aldrig diskuteras". Han uppmanade Petri att skriva en bok om Sverige och Vietnamkriget och föreslog som lämplig underrubrik "Ett varnande exempel på inrikes utrikespolitik" eller "Början till den svenska utrikespolitikens förfall" (Petris arkiv, LUB). Petri övergick emellertid till memoarskrivande. Petris kritik av den svenska utrikespolitiken inspirerade istället den socialdemokratiska publicisten, politikern och förre ambassadören Yngve Möller till att författa det bitvis starkt kritiska standardverket "Sverige och Vietnamkriget. Ett unikt kapitel i svensk utrikespolitik" (1992).

RECESSIONER

I boken "Frostens år" granskar nu förre kabinettssekreteraren Leif Leifland Sveriges diplomatiska förbindelser med USA under de kritiska åren 1972–74 utifrån ett huvudsakligen amerikanskt perspektiv. Intresset fokuseras på beslutsprocessen i Washington, främst samspelet mellan Vita Huset och State Department. Till grund för sin framställning har Leifland kunnat lägga mer än 100 dokument ur State Departments särskilda Sverige-dossier, en rad dossierer från Vita Huset samt några amerikanska diplomaters privatarkiv. Trots ihärdig bearbetning av de amerikanska myndigheterna har Leifland däremot inte fått tillgång till CIA:s rapporter rörande Sverige, vilket givetvis är att beklaga. Eftersom Leifland var tillförordnad beskickningschef i Washington de tunga åren 1973–74 har han även kunnat dra nytta av personliga hägkomster från sin plats på första parkett när Nixonadministrationen skulle bestraffa Sverige för statsminister Olof Palmes i sak berättigade kritik av den amerikanska bombterrorn mot civilbefolkningen i Nordvietnam.

Liksom Petri och Möller är Leifland ibland frågande och kritisk till den svenska regeringens och utrikesledningens agerande. Någon "pamflett" är det dock inte frågan om. Som de flesta andra var Leifland förfärad över de i december 1972 återupptagna bombningarna av Nordvietnam. Han skriver: "Bombningarna var oförsvarliga från politisk och humanitär synpunkt. De utgör en svårutplånlig skamfläck i modern amerikansk historia." Ordvalet i Palmes uttalande den 23 december 1972 var däremot olyckligt och tangerade gränsen till det oacceptabla för det diplomatiska umgänget mellan två vänskapliga stater. I uttalandet jämfördes det amerikanska luftangreppet mot Hanoi med fascistiska och nazistiska illdåd som Guernica, Oradour, Babij Jar, Lidice och Treblinka. Den amerikanske presidenten var m.a.o. en modern Hitler!

Både Nixon och hans utrikespolitiske rådgivare Henry Kissinger blev "oerhört upprörda" över den svenske statsministerns uttalande. På Nixons order samlades redan samma

dag Kissinger, general Alexander Haig och tjänstemän från State Departments europeiska avdelning för att utarbeta en protestnot. Denna formulerades "med bitterhet och skärpa". Kissinger var personligen närad och illa berörd över jämförelsen med sårstika utrotningsläger eftersom han var jude. Dessutom hade USA i motsats till Sverige bekämpat Nazityskland under det andra världskriget. Notan överlämnades samma dag i syfte att förmå Palme att krypa till korset eller åtminstone framföra en ursäkt.

Någon ursäkt kom emellertid inte. En månad senare beslutade Nixon att reducera relationerna med Sverige till ett minimum. Tillfälligheternas spel gjorde att både Sverige och USA stod i begrepp att byta ambassadörer, vilket gav Nixon möjlighet att rätt dramatiskt trappa ned de diplomatiska förbindelserna. Beslutet gick ut på att inga ambassadörer tills vidare skulle utväxlas, att svenska diplomater skulle förvägras normala kontakter med högre tjänstemän inom administrationen och att officiella besök av statsråd och höga militärer inte längre skulle få förekomma. Utrikeshandel, vetenskapligt utbyte och militärt samarbete berördes däremot inte. Det sistnämnda förklarar Leifland med att USA långsiktigt hade nytta av ett starkt svenskt försvar som sköld mot Sovjetunionen i Skandinavien och att Sverige åtminstone sedan 1960 i hemlighet omfattades av det amerikanska kärnva-penparaplyet. Ur amerikansk synpunkt var det neutrala Sverige en "tyst medlem" av Nato, om än på sina alldeles speciella villkor.

Det är av utrymmesbrist inte möjligt att här redogöra för de olika turerna i den diplomatiska krisen och hur den påverkade arbetet på den svenska ambassaden i Washington och den amerikanska ambassaden i Stockholm. Vändpunkten kom först sedan Kissinger i oktober 1973 utnämns till utrikesminister. Då hade Sverigevännerna i den amerikanska kongressen initiativet samtidigt som Nixon och de "nästan monomana Sverigeätarna och Palmehatarna" i Vita Husets stab var handlingsförlamade till följd av Watergateskandalen.

Kissinger grep tillfället i flykten och lyckades förmå Nixon att upphäva den tidigare antagna "nedfrysningsukasen". Så långt om själva krisen. Istället skall intresset fokuseras på två spektakulära arkivfynd, som belyser svensk inrikes/utrikespolitik respektive skälen till att Kissinger rekommenderade en normalisering av förbindelserna med Sverige.

Enligt Leifland var den amerikanska ambassadens kontakter med ledande oppositionspolitiker "förvånansvärt få". I april 1973 var Arthur Olsen, chargé d'affaires vid amerikanska ambassaden i Stockholm, dock hembjuden till Moderata samlingspartiets förste vice ordförande, riksdagsman Staffan Burenstam Linder. Denne framhöll vikten av att USA inte sände någon ambassadör till Sverige före riksdagsvalet i september samma år eftersom den diplomatiska krisen kunde svänga valresultatet med upp till 2%-enheter till de borgerliga partiernas förmån och leda till regeringen Palmes fall. Liknande uttalanden hade gjorts av andra moderata politiker, skrev Olsen i sin rapport till State Department. Burenstam Linders snävt partiegoistiska strävan att valtaktisera och utnyttja den svåra diplomatiska krisen med USA är minst sagt häpnadsväckande även om fenomenet inte var nytt; prominenta socialdemokratiska politiker tycks ha gjort liknande utspel under samtal med den sovjetiske Stockholmsambassadören under 1950-talet. Det är i vart fall den bild som förmedlas i Bo Peterssons källkritiskt diskutabla bok "Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov" (1994). Burenstam Linder slog in öppna dörrar. I State Department konstaterade man redan den 8 februari 1973 i ett memorandum att "there may be a real advantage in delaying this move (d.v.s. utnämna en ny ambassadör) until after the Swedish elections and formation of a new government". Några moraliska betänkligheter mot att påverka svenska inre angelägenheter hade man inte i Washington.

De amerikanska dokumenten tyder på att Palme, sedan han lyckats behålla makten trots

minskat väljarstöd, satte förbättrade relationer med USA högt på sin dagordning. Någon ursäkt var han inte villig att ge. Däremot var Palme uppenbarligen beredd till eftergifter på andra områden. Vid regeringsombildningen efter valet utsågs den uttalat proamerikanske Sven Andersson från den socialdemokratiska högerflygeln till utrikesminister efter den mer vänsterinriktade Krister Wickman. I samband med ett möte i Nordiska Rådet i oktober 1973 uppmanade Palme i hemlighet den isländske statsministern Ólafur Jóhannesson att vid de förestående förhandlingarna med USA acceptera en prolongering av den amerikanska militära närvaron på Island, främst Keflavikbasen. Som motivering anförde Palme "the importance to Western security of the retention of the Icelandic Defense Force". Palmes agerande förbryllar, skriver Leifland och fortsätter: "Ett centralt element i hans säkerhetspolitiska värld var ju att i fredstid hålla supermakternas och militärblockens styrkor så långt borta som möjligt från de nordiska länderna". Men Palmes intervention till Pentagons förmån kan mycket väl ses som ett pris för förbättrade relationer med Washington! Hur som helst var utnämningen av en proamerikansk utrikesminister och uppmaningen till den isländske statsministern två tunga argument när Kissinger i november 1973 föreslog att Nixon skulle blåsa av den diplomatiska striden med Sverige.

Under våren 1974 utväxlades ambassadörer. Till Washingtonambassadör utsågs den proamerikanske chefen för UD:s politiska avdelning, utrikesrådet Wilhelm Wachtmeister. Ny amerikansk ambassadör blev den antikommunistiske karriärdiplomaten Robert Strausz-Hupé. Därmed inleddes en gradvis återgång till normala, vänskapliga relationer mellan de två länderna. Den svenska regeringen tonade ned kritiken mot USA samtidigt som Vietnamkriget närmade sig sitt slut. I november 1974 överlämnade Sven Andersson hemlig underrättelseinformation om en omedelbart förestående nordvietnamesisk offensiv i Sydvietnam till en förmodligen över-

förtjust amerikansk Stockholmsambassadör. Pendeln hade svängt åt andra hållet. Och det rejält.

Det kan avslutningsvis konstateras att "Frostens år" är en betydande forskningsprestation. Genom sin diplomatiska bakgrund, goda spårsinne och omfattande arkivkännedom har Leif Leifland på ett spännande sätt kunnat beskriva och analysera en av de svåraste kriserna i modern svensk utrikespolitik. En förhoppning är att Leifland i nästa bok tar upp den svåraste krisen av dem alla, U 137:s grundstötning i Blekinge skärgård 1981. Då var Leifland kabinetssekreterare i den borgerliga regeringen och bör därför ha mycket att tillföra svensk historieforskning om denna dramatiska händelse.

Bengt Nilson